

Széchenyi István és kora

Katedra Történelemverseny, 2025

Széchenyi István Bécsben született 1791. szeptember 21-én, a Herrengasse 5. sz. házban. A közeli Szent Mihály római katolikus plébániatemplomban keresztelték meg. A gróf Széchényi család a legtehetősebb magyar főúri családok egyike. Édesapja, gróf Széchényi Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum alapítója, édesanyja tolnai Festetics Julianna grófnő, gróf Festetics Pál lánya, aki első férje, Széchényi József 1775. november 20-án bekövetkezett halála után, 1777. augusztus 17-én pápai engedéllyel annak testvéréhez, Ferenchez ment feleségül. A házasságukból hat gyermek született, közülük három fiú- és két leánygyermek érte el a felnőttkort, köztük István volt a legfiatalabb.



A nagycenki kastély



Széchenyi István 1818-ban

Nevelését atyja irányelvei szerint Lunkányi János magántanító vállalta magára, egyes tantárgyak oktatását azonban külön szaktanárok végezték. Ezek között volt például Révai Miklós, a magyar nyelvészet egyetemi tanára, aki kiemelkedő rajzkészséggel is rendelkezett, az építészetre tanította – a Franciaországból menekült – Antoine Poupar házi káplán pedig olasz és francia nyelvből adott neki órákat. A család körében a magyar nyelv volt az uralkodó és a gyermekek nevelése is magyar szellemben történt. A kis Széchenyi István gyermekkorában összességében többet találkozott a német nyelvvel, kevesebbet a magyarral, ennek megfelelően németül anyanyelvi szinten, magyarul gyengébben beszélt, majd osztrák katonatiszti iskolába kerülve magyar tudása lassan elhalványodott. Naplóját egész életében németül írta, ritkásan magyar bejegyzésekkel.

Az 1820-as évektől, Wesselényi hatására kezdett „anyám nyelvén” levelezni, majd beszélni, hogy végül óriási erőfeszítéssel magyar szónokká és íróvá váljon, bár stílusán mindvégig érezhető maradt a németül gondolkodás. Kazinczy Ferenc egy alkalommal meglátogatta a grófi családot, s az apa azt kérte tőle, hogy gyermekeivel csak magyarul beszéljen. Mint későbbi nyilatkozatai bizonyítják, nevelésére különösen anyja gyakorolt jótékony befolyást. Széchenyi nem a korán érett, hanem a szorgalmasan és alaposan tanuló gyermekek közé tartozott. Az évenkénti vizsgákon, amiket, apja kívánsága szerint, nyilvános iskolában kellett teljesítenie, kitűnő eredménnyel felelt meg. Vallásos neveltetése – elsősorban apja vallási mániába merülése miatt – szerencsétlenül alakult, inkább a félelemérzés jellemezte, például gyónáskor, ami csak ifjú felnőttként oldódott fel. Családon belül és felnőtt korában bizalmas barátai Stefinek (a német Stephanból) vagy – a német ajkúak – Stefferlnek (pl. „Gróf Stefferl”) szólították. Családnevét saját maga kezdte apjától eltérően Széchényi helyett Széchenyinek írni.

Középfokú iskoláit magánúton végezte, de nyilvánosan, magyar páterek előtt vizsgázott. Apja akarata szerint 17 éves korában már katona lett. Más forrás szerint 18 évesen, katonai pályája megkezdésekor hagyta abba a rendszeres tanulást. A Napóleontól tartó Habsburg vezetés 1796-tól erőteljes újoncbehívásokat és magyar nemesi felkeléseket szervezett. Az 1808-as nemesi felkelésről intézkedő törvény szerint minden nemes családból egy embernek kellett a hadseregbe belépnie. A Széchenyi család úgy döntött, mindhárom fiát katonának küldi. Az ifjú István a katonai pályán kiválóan helytállt.

17 évesen, féléves tiszti tanfolyam után kinevezték főhadnagynak és 1809. április 16-án a főszállásmesteri törzshöz került szolgálatra, és április 28-án jelentkezett első parancsnokánál a győri sánctábor építkezésénél. A híres győri csata (június 14.) után, ami a felkelő sereg vereségével végződött, személyes bátorságának kitűnő bizonyosságát adta. A Dunán csónakon végigevezett, majd az ellenséges francia csapatok kikerülésével felkereste Johann Gabriel von Chasteler altábornagyot, értesítette őt Meskó tábornok hadteste hollétéről, ami által lehetővé tette a két egymástól elszakított hadtest egyesülését, július 19-én. Ezt a merész cselekedetét a király is meglelégedéssel nyugtázta. Széchenyi a szabadidejét tereprajzok és adatfelvételek készítésével töltötte, ezt a maga továbbképzésére is felhasználta. A felkelő sereg hazabocsátása után (december 18.) testvérei (Pál és Lajos) hazatértek szüleikhez, de István továbbra is a hadseregnél maradt, Hadosztálya egy 1811-től Cseh- és Morvaországban állomásozott. 1813 nyarán már ellenséges területre léptek, és a francia csapatokkal többször megütköztek. Ekkor már kapitány volt.

Schwarzenberg herceg a lipcsei csatát megelőzően, az október 16-ról 17-re virradó éjjel, Blücher porosz tábornaghoz küldte, hogy a 18-ra tervezett ütközethez csatlakozzon. Az ifjú kapitány a legrövidebb utat választva, az ellenség vonalain keresztül, szerencsésen eljutott Blücher táborába. Miután megbízatását teljesítette, az lett a feladata, hogy a svéd trónörökös, Bernadotte-ot is csatlakozásra bírja a két császár és a porosz király nevében. Széchenyi a porosz tábornagy előtt úgy nyilatkozott, hogy készen áll a feladat teljesítésére. A trónörökös elutasító válasszal fogadta, Széchenyi ekkor elismervényt kért arról, hogy a három uralkodó meghívását átadta. A trónörökös erre gondolkodóba esett, majd rövid tanácskozás után rászánta magát a csatlakozásra, az útirány kijelölésével pedig Széchenyit bízta meg. A csata harmadik napján Bernadotte kellő pillanatban csakugyan meg is érkezett, segítségével a csata is eldőlt. Széchenyi kitűnő hadi szolgálata elismeréséül első osztályú kapitányi rangot kapott és elnyerte az orosz Szent Vlagyimir-rend IV. osztályának lovagkeresztjét. 17 éves katonai pályafutása során ez volt a legmagasabb rang, amit elért. 1814-ben a futárteljesítményért megkapta a *Pour le Mérite* porosz katonai érdemkeresztet, valamint a *Szent-Móric és Lázár-rend fehér keresztjét*. A lipcsei csata után az előnyomuló csapatokkal francia területre lépve, 1814. április 1-jén Párizsba ment. A következő hónapban már Itáliába utazott. 1815. május 2-án a tolentinói lovassági ütközetben egy ügyesen megszervezett rohammal szétverte Joachim Murat testőrezredét. Ez alkalmából kapta meg a *Szent-Ferdinánd-rend kiskeresztjét*. Az osztrák *Hadseregkeresztet* is elnyerte. Ezután a Hessen-Homburg huszárezredhez helyeztette át magát, és itt szolgált 1826. február 15-éig, a katonai szolgálatból való kilépéséig. A 20-as években vívódik civil céljai megvalósítása és a katonai karrier között, közben egyre elégedetlenebbé válva, hogy kapitányból nem nevezik ki

őrnaggyá. 1825-ben a X. Károly francia király koronázására indult küldöttség kamarása volt. Esterházy Pál herceget, az osztrák császár rendkívüli követét kísérte, s megkapta a *Szentlélek-rendet* (Ordre du Saint-Esprit). Ezt a kitüntetést nyakban hordják.

Katonatiszti szolgálata mellett szabadidejét főleg önképzésre és utazásokra fordította. 1815 szeptemberében Franciaországba ment, majd onnan Angliába hajózott, mindenhol élénk figyelemmel kísérve az ottani kultúra és technika vívmányait, s mindazon intézményeket, amelyeket később Magyarországon is megalapítani tervezett. Később újabb itáliai útra indult, 1817 májusában, aminek során az olasz költészetet tanulmányozta, megfordult Görögországban, a Boszporuszon és Kis-Ázsia partjainál.

Hazatérése után Magyarország és Erdély nevezetesebb városait kereste fel és utazása alatt több, életre szóló ismeretséget és barátságot kötött. Ekkor látogatta meg Felsőbüki Nagy Pált és Wesselényi Miklós bárót is (1821), akivel szoros barátságot kötött, bár ez a kapcsolat később, eltérő politikai nézeteik miatt, megromlott. 1819-től tizenhárom éven át dédelgetett álma egy utazás a példaképnek tekintett szabad, modern Amerika földjére. Mint katonatisztnak, a bécsi udvar nem támogatta a kiutazását, Széchenyi sokat ügyeskedett az engedély megszerzéséért, ám hivatalos kérelmeit Metternich mindig elutasította. Egy sikertelen kísérlet után, 1822-ben Angliába utazott tanulmányútra Wesselényivel.

Wesselényi magas, nagyerejű férfi volt, hatalmas mellkassal, erős, izmos combokkal és karokkal. A kor emberétől eltérő módon kiválóan úszott, átúsztatta a Balatont, máskor „úri barátainak tréfájára úzás közben meg is borotválkozott a Balatonon”. Bár rendszeresen mozgott, lovagolt, sportolt, végzett fizikai munkát – olykor beállt béresei mellé kaszálni –, mégis már húszas éveiben hízásnak indult. 1822-ben Széchenyivel közös angliai útjuk során 96 kg-ot nyomott. Évek múlva, politikai eltávolodásuk után Széchenyi volt, hogy naplójában csak „a Kövér”-ként említi. Wesselényi korának egyik legnagyobb nőfalója volt, 49 évesen, már nagybetegen feleségül vette az ápolónőként és szobalányként nála dolgozó Lux Annát, aki az esküvő idején nyolchónapos terhes volt. A házasságkötésre feltehetően a születendő gyermek törvényesítése végett került sor. Az 1825-27-es országgyűlésen – nem lévén magyarországi birtoka – csak „hallgató” lehetett. Annál tevékenyebb volt azonban más téren: részt vett a Kaszinó megalapításában, javaslatot tett magyar színház felállítására és létrehozta az első vívókört (Kolozsvári Viadal Iskola, 1824). 1831-ben az Akadémia tiszteleti taggá választotta. Miután Szatmárban birtokhoz jutott, az 1830-as pozsonyi diétán már a felsőtábla tagjaként, a reformmozgalom elismert vezetőjeként tündökölt. Előtérbe kerülését Széchenyi is pártolta, mert úgy vélte: a „hatalmas, méltóságos, királyi tekintetű magyar” alkalmasabb nála erre a szerepre. Wesselényi felszólalásai, 1831-ben írott, de csak két évvel később, külföldön megjelent *Balítéletekről* című műve Metternich kancellár célpontjává tették. Birtokát képező falvaiban, példát mutatva, elengedte a robotot és a dézsma nagy részét. Ebben Jósika Miklós, Újfalvi Sándor és mások is követték őt. Elsőként szabadította fel parasztjait a jobbágyság alól, saját költségén taníttatta őket, tanfolyamokat tartott nekik a korszerű földművelésről, állattenyésztésről. Előbb az erdélyi, majd a magyarországi királyi tábla is perbe fogta – előbbi az 1835–36-os erdélyi országgyűlés üléseiről készített naplónak a cenzúrárt megkerülő nyomtatása és terjesztése miatt, utóbbi az 1834. decemberi nagykarolyi megyegyűlésen elmondott beszéde miatt, melyben igen élesen bírálta a kormányzatot az úrbéri reformok elbuktatásáért (jóllehet felségsértőnek tekintett kifejezés tényleges elhangzását sohasem sikerült bizonyítani). A perben Kölcsey Ferenc volt a védője. Az 1838-as pesti árvízből csónakján életet mentett, ezért az „árvízi hajós” nevet kapta.

Széchenyi István 1814. decemberében érkezett **Nápolyba**. Hasonlóképpen mint a császárvárosban, **Bécsben**, itt is folytatta az élénk társasági életet, mivel Európában már nem folyt háború, **Napoleont** Elba szigetére száműzték. Egy porosz tiszt így jellemezte a fiatal huszártisztet: „Íly sok jólelkűség, ennyi pajkosság mellett oly fiatal oroszlán, amely selyemfonállal vezethető”. Bálókra és fogadásokra járt, fiatalabb és idősebb hölgyeknek egyaránt udvarolt. **Murat** nápolyi királyról és feleségéről Naplójában ezt írta: „A király egészen úgy fest, mint valami kalandor és az is. Neje szeretetre méltó elegáns asszony....Bele tudtam volna szeretni ebbe az asszonyba”. Széchenyi nápolyi tartózkodásának legfontosabb helyszíne, a **Királyi palota (Palazzo Reale)** a Piazza Plebiscito-n, Nápoly legmonumentálisabb terén áll. A csaknem 200 méter széles, barokk homlokzatú palota **Domenico Fontana** tervei szerint épült a XVII. században, a korábbi palota átépítésével (7. kép). A homlokzaton lévő szoborfülkékben a nápolyi uralkodók – közöttük **Murat** – szobrai láthatók. A palota nevezetességei: a királyi lakosztályok, a XVII. századi hatalmas méretű barokk lépcsőház, melyet különböző színű márványokkal, szobrokkal, domborművekkel díszítettek (8. kép), továbbá a barokk udvari színház. Az épületben működik a Nemzeti Könyvtár is. Széchenyi Naplójában leírta, hogy nápolyi tartózkodása során megtekintette az **Ospedale dei Poveri di San Gennaro**-t (Szent Januarius Szegényeinek Kórháza, 9. kép), a **San Gennaro katakombákat**, **Vergilius sírját** és a **Grotta del Cane**-t (Kutyabarlang), mely nevét onnan kapta, hogy szén-dioxidból álló gázfeltörései a kutyákat akár meg is ölhetik, a gáz alacsony szintre süllyedése miatt.

A Nápoly északi részén fekvő **San Gennaro katakombarendszer** föld alatti ókeresztény temető, a régi keresztények az üldözések miatt ide menekültek, s ide is temetkeztek (10. kép). Az V. század elején Nápoly védőszentjét, Szt. Januárius püspököt is ide temették el. A katakombák látványa Széchenyit megdöbbentette. Kísérője a kórház egyik beteg lakója volt, a barlangrendszeréről pedig így írt Naplójában: „De hát micsodák a katakombák, ezek az oly híres folyosók? Egy nyomorúságos pince, melynek két emelete van, sok fáradsággal a sziklába vájva és telistele a legiszonyúbb tetemekkel és csontvázakkal – ez az egész.” A katakombák meglátogatása után járt a Via Toledón. Feljegyzése mutatja, hogy milyen döbbenetes hatást gyakorolt rá a rémisztő pincerendszer és a forgalmas úton tolongó emberek látványa közötti különbség.

1815. március 1-én **Napoleon** visszatért Franciaországba és visszaállította hatalmát, **Murat** pedig ismét sógora, Napoleon mellé állt és megtámadta az osztrák hadsereget. (E tényekből is látható, hogy mennyire nem volt alaptalan a bécsi udvar gyanakvása Murat tekintetében.) Széchenyi március 11-én távozott **Nápolyból**, hogy jelentkezzen hadba lépett ezredénél, majd **Milánóban**

készült az ezredéhez bevonulásra. Április 10-től vett részt – lovasszázadosként – a nápolyi király elleni harcokban, melyekben igen nagy bátorságról tett tanúbizonyságot. Egysége élén harcolva huszárrohamokat vezényelt, lovait több esetben kilőtték alóla, egyszer meg is sebesült. A május 2-án **Tolentinoban**, május 4-én **Maceratában**, május 14-én **Castel di Sangroban** lezajlott ütközetekben kitűnt hősiességével, melyről **Starhemberg** vezérőrnagy hivatalos nyilatkozatot állított ki. Széchenyi gondoskodott százada legbátrabb huszáráról, aki a harcokban többször megmentette az ő életét is. Ezek alapján tett felterjesztésére **Szilágyi Márton** arany vitézségi érmet kapott. A nápolyi hadsereg feletti győzelem után, 1815. május végén engedélyt kapott **Nápoly** elhagyására és a hazautazásra. (Naplójából tudjuk, hogy ebben az időben a **Grand Bretagne szállodában** lakott.) Útja során ember- és lószállítmányt kellett **Klagenfurtba** vinnie. Ekkor már rendelkezett az orosz Szent Vladimír-renddel, a szardíniai Szent Móric és Lázár-rend lovagkeresztjével, továbbá a „Pour le mérite” porosz katonai érdemrenddel, majd kitüntették a nápolyi Szent Ferdinánd-rend lovagkeresztjével a **Murat** elleni harcokban tanúsított vitézségéért. A hőn vágyott őrnagyi rendfokozatot azonban nem sikerült elérnie. Nagy szerepet játszott ebben, hogy a nápolyi társaságban is sokszor illette kemény kritikával Ausztriát, a Habsburg Birodalom szükségszerű széthullásáról beszélt, ennek híre – ellenőrzött levelei, s a megfigyelők „beszámolóí” alapján – a bécsi udvarhoz is eljutott.

Harmadik itáliai útja 1817. májusában kezdődött, ekkor szabadsága lejárt a előtt bevonult ezredéhez. Szerepet játszott ebben **Saurau grófné, Hunyady Gabriella** iránti szerelme, aki után **Veronába** utazott, a férjes asszony azonban nem viszonzta Széchenyi érzelmeit. **Milánói** állomáshelyén szolgált 1818. januári hazatéréséig, ekkor jelent meg egy bécsi folyóiratban „a Lovak neveléséről és nemesítéséről, különös tekintettel Magyarország lótenyésztésére” című értekezése, melyben megfogalmazott elképzeléseit később felhasználta az 1828-ban kiadott „Lovakról” című művében is.

Negyedik és ötödik itáliai útját az irodalom „keleti útnak” nevezi (11. kép). Széchenyi kérelmére a lombardiai katonai parancsnokság egy évi fizetés nélküli szabadságot engedélyezett számára. Utazási vágyában még igen nagy szerepet játszott szerelmi csalódása (**Hunyady Gabriella** iránti viszonzatlan szerelme, majd **Selina Meade** – Caroline huga – iránti sikertelen házassági terve). Világfájdalom- és reményvesztettség érzése, romantikus elvágódása Nyugaton ebben az időben „mal du siècle” néven szellemi áramlatként szerepelt. Katonai pályafutásában is csalódott, őrnagyi kinevezésére nem került sor. Utazásának elsődleges célja az itáliai, görög és keleti kultúra művészeti és irodalmi értékeinek megismerése volt. Útja során is sokat olvasott, romanti-

kus alkatához illő olvasmányokat válogatott. Könyvtárában megtaláljuk a kedvenc szerzők: **Alfieri** tragédiáit, **Ariosto** műveit, **Byron** „Childe Harold”-ját, **Rousseau** „Új Heloise” című regényét és **Tasso** „Megszabadított Jeruzsálem”-ét, melyekből Naplójában oly sokat idézett.

Az úti cél kiválasztásában szerepet játszott, hogy már 1815-ben megismerkedett **William Gell**-el, a rendkívül nagy műveltségű angol archeológussal, aki beutazta Kisázsia és Görögországot is. Széchenyi igen nagy tisztelettel viseltetett iránta, találkozásuk után a következőt írta Napjójába: *„Rövid életemben teljesen elhibáztam célomat – s ezentúl merőben a tudás-szenvedélynek akarom magam átaladni”*. 1818. július 13-án indult el itáliai, kisázsiai és balkáni útjára, melynek nagy részét tengeren tette meg (12. kép). Kis udvartartást vitt magával a „principe d' Ungheria”, a „magyar herceg”, ahogy az olaszok nevezték, szolgálai közül **Johann Ender** osztrák festőt, aki tájrajzokat készített számára, és a görög filológiával foglalkozó **Landschulz** professzort, akitől görögül tanult. **Padovát** „unalmas és szomorú” városnak nevezte, a **Szent Antal Bazilika** oltárképét viszont csodásnak tartotta (13. kép). Járt a Palladio tervezte árkádos udvarú **padovai egyetemen** és a **Santa Giustina templomban** is. A városról kialakult negatív véleményében nyilván szerepet játszott, hogy „irtózatos” látványban volt része. Naplójában szemléletesen leírja, hogyan zajlott le a városban egy nyilvános kivégzés, melyet nagy tömeg nézett végig. **Arquában** megtekintette **Petrarca** sírját, akinek költészetét unalmasnak tartotta. Gúnyosan írt Petrarca boldogtalan, viszonzatlan szerelméről **Laura** iránt, melynek ideje alatt Laura másnak hét gyermeket szült. (Később Széchenyi István is hasonló tapasztalatban részesült, **Crescence**-nak **Zichy Károllyal** fennálló házassága idején.) **Ferrarában** megtekintette **Tasso** börtönét. *„Mégis kedvenc költőm marad, lovagiassága, szerelme a műveiben az én felfogásom szerint a gyöngéd nemes érzelmek diadala”*-írta Tassóról Naplójában.

1818. augusztus 1-én érkezett **Firenzébe**. A művészet iránti igazi érdeklődése itt teljesedett ki igazán, múzeumokat és ismertebb művészek műtermeit látogatta. Elment **Raffaello Morghen** rézmetsző műhelyébe és **Poussin** műtermébe is. Járt az **Uffizi és Pitti képtárakban** (14. kép), ez utóbbiban **Raffaello** „Madonna della Seggiola”-ja (Szűz Mária a gyermek Jézussal és Keresztelő Szent Jánossal) és **Perugino** Magdalénája tetszett neki a legjobban. (Érdemes megemlíteni, hogy a **Pitti-palotában** született 1776. március 9-én **József főherceg**, Magyarország későbbi nádora).

Széchenyi 1818. augusztus elején érkezett **Rómába**, ahol tíz napot töltött el. Róma, az „örök város” látványa minden képzeletét felülmúlta. Legelső útja a **Szent Péter Bazilikához** vezetett, melyről a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott (15. kép). A **Vatikánban** legjobban – kedvenc festője – **Raffaello** „Madonna di Foligno”-ja szelíd, szende Madonna ábrázolásával ragadta meg. Bejárta a hét



San Gennaro katakombák, Nápoly



Firenze, Pitti palota



Raffaello: Madonna di Foligno, Róma



Reims, a francia királyok koronázásának helye



Szent Péter bazilika, Róma



Stromboli szigete

dombot, látta a Rómára oly jellemző műemlékeket, a **Colosseumot**, a **Constantinus Diadalívet**, de nem jegyzett fel róluk semmit, úgy gondolta, hogy azokat nála hivatottabbak már bőséggel ismertették. Áthaladt az aureliánusi városfalba épített kapukon, a **Porta del Popolo-n**, a **Porta Pinciana-n** és a **Porta Pia-n** is (**16. kép**). A Piazza di Spagna környéke a képzőművészek kedvelt lakóhelye volt. Széchenyi római tartózkodása alatt járt **Thorvaldsen**, a híres dán szobrász műhelyében (Via Sistina 48, **17. kép**), ahol találkozott az akkor Rómában tanuló **Ferenczy Istvánnal**. **Antonio Canová**t, a kor vezető szobrászát Széchenyi Thorvaldsennél többre tartotta. „Szívesen költeném el minden pénzemet ilyen szobrokra” – írta. E korban Itáliában a képzőművészetben a klasszicizmus uralkodott. Mindkét művész az antik stílusban kereste a tökéletes ideált, ezért példaképeik a hellenisztikus és Kr. e. első századi alkotások voltak. (**Canova** műhelye ma a Via Canova 16-17. szám alatt található, falán szobortöredékekkel, Canova mellszobrával és a szobrász emléktáblájával.) (**18. kép**)

Széchenyi 1818. augusztus 17-én hajózott el **Anconából** az **Orione** nevű hajóval **Lützow** gróf kíséretében görögországi és törökországi úti céljai felé.

Rendkívüli élményeket nyújtó balkáni és kisázsiai utazásáról hazatérőben a **Messinai**-szoroson kelt át, 1819. április 7-én lépett **Szicília** földjére. Egy hónapot tartózkodott itt, öszvérháton és gyalogosan körbejárta a szigetet, megtekintette **Siracusát**, **Palermot**, **Marsalát** és a sziget más városait, lenyűgözték az antik műemlékek, a táj szépsége, a szicíliai partok szirtjei. Április 18-án megmászta az **Etnát**. **Cataniában** egy olasz pap előtt meggyönt, „nem resteltem keserű könnyekre fakadni és elbeszélni életem legszertelenebb élményeit” – írta Naplójában. Elsősorban a sógornője, **Caroline Meade** iránti szerelme töltötte el súlyos lelkiismeret-furdalással. Meglepődve tapasztalta, hogy a pap ezt csak „szertelen túlzásnak tartotta” és enyhe penitenciát rótt ki rá. Fél órával később fürdeni ment a tengerbe, de egy hatalmas hullám sziklának sodorta, kis híján a tengerbe fulladt. **Pompei** látványa megragadta, mert nem halott városnak látta, felismerte a köveken az élet nyomát. A *Stromboli sziget mint valami cukorsüveg emelkedik a magasba* – írta. 1819. május 18-án érkezett **Nápolyba**, **posillipoi lakhelyére**, ahol apjától levelet kapott. **Széchenyi Ferenc** megírta, hogy beteg, közel érzi a halálát. Széchenyi István **Metternich** támogatásának köszönhetette, hogy hamar hazautazhatott. Metternich megbízta azzal, hogy a császár 90 ezer ezüst tallérját **Nápolyból Rómába** szállítsa. Ebben az időben **I. Ferenc császár** is Nápolyban tartózkodott. Meglátta a via Toledon az elegáns huszártisztet és szép angol kocsiját, és megkérdezte, ki ő, és hova utazik. A válasz után a császár elégedettségét fejezte ki, hogy ilyen fontos szolgálatra azonnal jelentkezett. Naplójában Széchenyi leírta, hogy a hazautazás nagy nehézségek között zajlott le, a szekerek összetörték, a ládák kinyíltak, maguk

mögött „ezüst-csapást” hagytak, de a küldeményt sikeresen átadta **Rómában** június 1-jén. Június 11-én ért **Bécsbe**, majd onnan hazagyalogolt **Nagycenkre**. Út közben azon elmélkedett, hogy a nélkülözés személyes megtapasztalásával értette meg, milyen nehéz sora lehet a vándorló mesterlegényeknek, akikkel eddig oly „ridegen bánt”. Keleti útjáról visszatérése után kezdett jellembeli tökéletesítésével módszeresen foglalkozni, mely Naplója lapjain is nyomon követhető.

Utolsó, hatodik itáliai útja **X. Károly** francia király **reimsi** koronázásához kapcsolódik. 1825. május 10-én indult **Párizsba**, ahol **Esterházy Pál** herceg, rendkívüli követtel – annak kamarásaként – részt vett a koronázási ünnepségeken. Ezt követően hat hétig élvezte Párizsban a társasági életet. Június 16-án hagyta el Párizst, majd Dél-Franciaországban tartózkodott, és Észak-Itálián keresztülutazva érkezett meg bátyja, **Pál** apáti kastélyához. Ezen útja során már megmutatkozott Széchenyiben a jövőendő államférfi, a „legnagyobb magyar”, akit nem csak az asszonyok, tájak és műemlékek érdekeltek, hanem az ipar, kereskedelem, a közlekedés és az állattenyésztés is, különösen abból a szempontból, hogy az e területeken elért nyugat-európai eredményekből hazájában mit tud hasznosítani. 1825. augusztus 10-én ért **Nizzába**, ahol azon elmélkedett egy selyemhernyó-tenyésztéssel foglalkozó francia könyv elolvasása után, hogyan tudná azt **Nagycenken** is meghonosítani. Ezután **Torinon** és **Limonen** keresztül **Milánóba** érkezett (19. kép). A város iparosodása és gazdagodása felkeltette érdeklődését. Lombardiában elbűvölte a táj szépsége és a helyi mezőgazdaság. **Torinóban és Lombardiában** folytatta a gyapjú és selyemhernyó termelésre irányuló megfigyeléseit, kisebb tanulmányt is írt erről, mire **Velencébe** ért, eldöntötte, hogy birtokán eperfákat fog ültetni. Naplójában részletesen beszámolt velencei tartózkodásáról. Az **Hotel de l'Européban** találkozott **Philip von Hessen** herceggel, meglátogatta a **Manfrini-palotát**, a **Dózse-palotát** és a **Grimani-palotát**, amelyben Grimani dózse arcképe a „legnagyobb szigorúság és hidegség kifejezését” mutatta (20. kép). Elragadtatással töltötték el a képzőművészet olyan értékei, mint Carlo Dolci festménye, a Mária Magdaléna, vagy Canova Hébéje. Canova szívét is megtekintette a **Studio delle Artiban**. A **Mocenigo-házban** járva felháborította, hogy **Leopold Nennel** tábornok székhelyéül szolgál az a ház, ahol Széchenyi kedvenc költője, **Lord Byron** két, velencei tárgyú tragédiáját írta (21. kép). (Byron egész alakos szobra ma **Rómában** a Villa Borghese bejáratánál áll, **Thorvaldsen** művének másolatát **II. Erzsébet** angol királynő ajándékozta a városnak) (22. kép). Velencét augusztus 29-én hagyta el, gőzhajóval indult **Triestbe**, **Apátiba** szeptember 4-én érkezett.

Széchenyi István 1826. február 15-én lépett ki az osztrák hadseregből, s ezentúl teljesen hazájának szentelte életét.

SZÉCHENYI ISTVÁN UTAZÁSAI ANGLIÁBAN (I.) A LÓ-TENYÉSZETEK ÉS LOVAS-PÁLYÁK FELKERESÉSE.

A magyarországi lóversenyzést megalapító *Széchenyi István gróf* számára különösen fontos volt – első angliai utazásaitól kezdve – a szigetország lovas-életének tanulmányozása. A nemes magyar fajták tenyésztése mellett az angol ló-tenyésztett és lovas-versenyzéssel ismerkedve a szigeten több lovas-farmnál is megfordult, nem csak vásárlóként, de figyelte a tanulságokat is, hiszen hasznosítani kívánta hazájában tapasztalatait.

Tekintsünk át néhány általa felkeresett helyszínt, először London környékén.

Az 1834. április 7-én keltezett naplóbejegyzése szerint Széchenyi járt a mai Nagy-Londonhoz tartozó **Croydonban** (1. kép). Naplója szerint *Wenckheim báróval* kívánta „megnézni Csekonics lovait”. A Croydonhoz tartozó **Norbury** könyvtárában képek idézik fel a korabeli városrészt az 1800-as évek elején, a Városházával. Feltehetőleg az egykor itt elterülő neves „*White Horse Farm*”-on is látogatást tett az istállók állományának megtekintésekor. Ma egy utcánév: a „*White Horse Lane*” (2.kép) jelzi a farm helyét.

Széchenyi kirándult a London központjától 20 km-re eső **Hampton Court** kastélyához is. 1822 április 30-án itt nemcsak a – *Wolsey bíboros* által épített, majd a **VIII. Henrik** által „átvett”, s annak soros feleségei által lakott - pompás épület nyüögözte le, hanem annak **istállóit** is megtekintette, amelyek a kastélykert főbejáratán belépve a bal oldali épületekben kaptak helyet (3. kép). A gróf megjárta **Epsom** versenypályáját (4. kép), a nevezetes „derby”-k színhelyét is, ahol **Lord Derby** 1779-ben indított kezdeményezése óta – immár századokat átívelő – rangos versenyek zajlanak. Erre szolgál a versenytér, amely máig nagy küzdelmek helyszíne. Fontos itt megjegyezni, hogy Epsom – a Széchenyi angliai útjait követő évtizedekben – magyar vonatkozású eseményekben sem szűkölködött. Az 1870-es évek derekán **Battyány-Strattmann Gusztáv** herceg (akit Angliában csak „*Count Batthyány*”-ként szólítottak) Angliában is kivételes képességű *Galopin* nevű lova aratta le a babérokat, s ezáltal tette gazdáját Anglia egyik legismertebb tenyésztőjévé. De igazán aranybetűsnek az 1876-os év számított minden magyar turf-barát körében. Ugyanis *Kisbér* volt az egyetlen magyar tenyésztésű ló (a Magyar Királyi Állami Ménesben **Kisbér**-en kitenyésztett versenyló), aki Epsom-ban Derby-t nyert. Gazdái, a Derby-re ekkor jelentkező, kalandos életű **Baltazzi fivérek** görög származásúak voltak, s egyikük éppen súlyos kártya-adósság elől menekült. Csak *Hungarian Colt*-ként - „magyar mén”-ként- írást kaptak be lovukat a versenyre. Kisbérnek tehát a verseny előtti napokig még nevet sem adtak. A győzelem azonban teljes volt, s



Hampton Court, London



Newmarket, a múzeum



Az eposmi „derby“ napja egy 19. századi festményen



Liverpool, Edge Hill vasútállomás



Museum of Science and Industry, Manchester

a győztes felvehette a mesés 2000 Guinea-t. (Még megjegyzendő, hogy – a Széchenyi által alapított magyar lovas-sport eredményeként – a világhírű magyar ló, „*Kincsem*” is Anglia és Európa számos pályáján aratott babérokat!)

Széchenyi gróf **Cheltenham**-be (5. kép) a lovas-pályához – **Oxford** érintésével – **Wesselényi Miklós** báróval utazott ló-vásárlások ügyében, 1822. július 17-én, valamint 1822. július 28-án. Ezt követően visszautazva Londonba – mivel katonaként a lovak mellett a fegyverek is érdekelték – augusztus 5-én járt **Woolwich**-ben, az Arsenál-ban, **Sir William Congreve** tábornok találmányait (rakétáit) tekintette meg.

Széchenyi – a ma már lovas-múzeummal rendelkező – **Newmarket**be (6. kép) szintén Londonból kirándult 1822. április 26-án, május 6–9-én, valamint július 12–13-án.

A lóversenyzés terén közismert, hogy milyen eredmények köszönhetőek a gróf angliai tapasztalatainak később Bécsben és Pest-Budán.

SZÉCHENYI ISTVÁN UTAZÁSAI ANGLIÁBAN (II.) A GRÓF A „SZÁGULDÓ” ANGLIAI VASÚTON

Reformkori utazóink közül többen megfordultak a kezdeti angliai vasutakon, s nagy érdeklődéssel írtak róla. Mint már említettük: **Széchenyi István**, **Bölöni Farkas Sándor**, **Szemere Bertalan**, **Liszt Ferenc**... és több magyar is utazott a „**Comet**”-en, a vasút hőskorában (1. kép).

Magyarország szoros kapcsolata az angliai vasúti fejlődéssel elsősorban Széchenyi nevéhez kapcsolható. Hiszen az ő kitartó akaratának köszönhető, hogy az 1830-ban Angliában megkezdett gőzüzemű vasúti személyszállítás – 16 évvel később – már hazánkban is megvalósult, elsőként a pest-budai indóház és Vác állomása között. A feltaláló, **George Stephenson** arcát őrző is egy dombormű a váci állomáson, míg teljes alakját Budapesten a Keleti pályaudvar főhomlokzatán láthatjuk. De térjünk vissza a vasút születésének helyéhez.

Liverpoolban a mai modern, üvegtetős pályaudvartól közelíthetjük meg a régi állomást. Az „**Edge Hill**”, a régi megálló muzeális értékű emlékhelye a városközpontból könnyen elérhető. A vasúttörténet hőskorát idézi az első vasútvonal másik végállomása is, azaz az egykori állomásépület helye a sínparók-kal **Manchester**ben (2-3. kép), amely ma a **Museum of Science and Industry** (4. kép) épületsora végén kereshető fel. Innen indult – a ma már megjelölt emlékhelytől – a Stephenson vezette vasút **Liverpool**ba. Illusztrációs céllal

készült **vasúttörténeti falfestmények** is tanúskodnak a vasút fejlődéséről a múzeumépületek külső falán (5. kép). A kiállítócsarnokokban korabeli vasúti kocsik, kényelmes, párnázott kupék, valamint **mozdonyok** (6. kép) gyönyörűen restaurált, fényesen csillogó első példányaival találkozhat a látogató. Talán éppen egy ilyen, itt kiállított kocsi foglalt helyet útitársával a gróf. (Az első mozdonyok közül több a londoni Science Museumban, a Transport Gallery-n, illetve a Transport Museum-ban került kiállításra.)

Széchenyi így fejezte ki a liverpooli vasútnál látott első benyomásait:

„Megnéztük még a vasutat Manchester és Liverpool között. Midőn elhajtának – ámulatba ejtő a benyomás – Kicsiny ördög, mely mindent továcipel magával...”

Miután e sorokat jegyezte Naplójába (1832. október 24-én), másnap, október 25-én, mint igazi reformer s a hasznos műszaki találmányok pártolója már a „kicsiny ördögön” ült, s már az utazás élményeiről számolt be. Érthető, hogy a katona- és versenylovak „szakembere” akkoriban a sebességet is e szép és hűséges állatok képességeihez mérte:

„A Cometen Manchesterbe. Egészen jól éreztem magam. 1 óra 30 perc alatt.

Vissza 1 óra 35 perc. Egyszer állottunk meg. Nagyon egyenetlenül megy. Hegynek föl meglehetősen lassan. Némely helyeken viszont oly sebesen, ahogy egyetlen versenyló sem. Meggyőződésem - néhány esztendő múlva ezt a tárgyat nagymértékben tökéletesíteni fogják.”

SZÉCHENYI LÁNCHÍDJA ÉS AZ ANGLIAI HIDAK

A DUNAI GÖZHAJÓZÁS MEGINDULÁSÁNAK EMLÉKE A LONDONI SCIENCE MUSEUMBAN

„A tett első, a szó második.”

Nemzeti és történelmi büszkeségünk, féltett élő „ereklyénk”, a Széchenyi-Lánc-híd Budapest jelképe. Nagyvonalúan illeszkedik abba a gyönyörű látványi környezetbe, amely a magyar főváros sajátja. A 150 éves híd „társai” Angliában kereshetők fel, azaz az ihlető (már jócskán átalakított) **Hammersmith bridge**, s a máig álló „kistestvér”, a **Marlow bridge**.

Milyen kapcsolat köti össze ezeket az építményeket a nekünk oly kedves hiddal, amely szerintünk, de sok külföldi szemlélő szerint is a világ egyik legkarcsúbb, legarányosabb láncszerkezetű hídja? A budapesti híd és távoli társai története röviden a következő:

A Nagyváradon tartózkodó Széchenyi István 1820. év decemberében értesült apja, **Széchényi Ferenc** haláláról, s ez azonnal indulásra készítette.

A jégzajlás miatt azonban Pesten nem tudták a Budára vezető ideiglenes hidat felállítani, tehát a Dunántúl felé a gróf nem tudott átkelni. E kényszerű pesti elakadás örökre nyomot hagyott a 29 éves fiatalemberben, s nagyban hozzájárult azon elhatározásához, hogy a két város között egy állóhíd megépítését kezdeményezi. A „nemzet napszámosa”, a következő években a pártolókcal összefogva, a gáncsolókat, az akadékoskodókat leküzdve mindent meg is tett ennek érdekében. Híd-egyesületet alapított 1832-ben, sőt még ebben az évben a tervezett híd ügyében Angliába utazott **gróf Andrássy Györggyel**, a hidak tanulmányozása végett.

Széchenyi a Temzén végighajózva a London környéki összes hidat megsejmelte. Több is felkeltette érdeklődését. Többször megfordult a déli parton fekvő **Shorehamben**, ahol éppen Tierney Clark függőhídja épült. A hammersmithi híd azonnal lenyűgözte.

Végül is a **Hammersmith Bridge** (nem a ma álló formában) szolgált mintául. A mai híd is szép, arányos építmény, azonban a korábbi, az 1883 előtti híd nagyvonalúbb, elegánsabb volt. Formája, szerkezete nem véletlenül ragadta meg Széchenyi figyelmét. Ezért hasonlít feltűnően a mi Lánchidunk e korábbi építményéhez. Hasonló formájú és szerkezetű, csak sokkal kisebb méretben a Marlow Bridge (Londontól kb. 1 óra autótúra, nyugatra) amelynek – a leírások szerint – értékét növeli, hogy az egykori nagy hídtervező **William Tierney Clark** egyetlen megmaradt alkotása a Budát Pesttel összekötő Lánchíd mel-



lett. Ezt a hídon tábla is jelöli. A Temze-parti városka – amely az I. kerület testvérvárosa – jól ismeri munkásságát, utcanévvel is tiszteli az ő emlékét, sőt ismerik a pesti híd és Széchenyi jelentőségét. (Valójában még **Bath**-ban is áll egy szerény kisebb híd, amely W. T. Clark tervezését dicséri.)

Széchenyi londoni tárgyalásain (1833–34) végül a kor egyik legkiválóbb angol hídmérnökét, William Tierney Clarkot (1783–1852) bízta meg a Pest-Budát összekötő híd tervezésével. **Adam Clark**, a „vállalkozó kedvű skót”, a kivitelező mérnök nem állt vele családi kapcsolatban, csak névrokona volt. W. T. Clark a kemény munkát, a pontosságot, a kitartást becsülte a legtöbbre. Számára a híd tökéletes megvalósítása kihívás és feladat volt „egy idegen országban”. Ő is igen tisztelte Széchenyit személyisége, tettei miatt, s mint nagy pártfogót, hiszen a gróf nem volt szerződéses munkaadója (s mire a híd megépült, már nem is volt befolyása Sina báróra és társaira). **Adam Clark** vagy Clark Ádám (1811–1866) viszont letelepedett Magyarországon (magyar hölgyet választott feleségül), s ma is élnek leszármazói a **Hajós család** tagjaiként. Hasonlóan, **James Teasdale**, a Lánchíd első hídmestere leszármazói (Teasdale Róbert és családja) is – szintén jó magyar polgárként, az ősök tiszteletével – Magyarországon élnek. James Teasdale alakja is szerepel **Barabás Miklós** a „Lánchíd alapkövetétele” című alkotásán, mint a kő elhelyezésének irányítója. Clark Ádám még az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot is támogatta. Egy ízben a Lánchídat megmentette a felrobbantástól. A tervezőmérnök T. Clark nem volt, a hidat megálmodó és megvalósító gróf pedig nem lehetett jelen a Lánchíd megnyitáskor, mivel akkor már Döblingben tartózkodott.

A tervező W. Tierney Clark és Adam Clark szívélyes levelezése mindvégig megmaradt.

Az angol kultúrmérnök porai a **hammersmithi St. Paul-templomban** nyertek örök nyugalmat, míg Clark Ádám családi sírja a **Kerepesi temetőben** kereshető fel.

Széchenyi hídalkotó tervei mellett más közlekedési és műszaki eredményeket is hasznosított. Az általa hazánkban is megvalósított vasút (az első angliai vonalon ült már ő is **Manchester** és **Liverpool** között, akárcsak Bölöni, Szemere, Liszt és más Albion-járó reformkori utazóink), híd- és vasúti tervei mellett a dunai folyamhajózásban is elévülhetetlen érdemei vannak. A „legnagyobb magyarnak” sajnos emléktáblát eddig nem állítottak Londonban, de egy helyen biztosan látható neve, a Viktória és Albert Múzeum melletti **Tudományok Múzeumában**, a **Science Museumban** a folyamhajózási kiállítás tárolójában a 2 emeleten. Makettekben mutatják be a dunai folyami gőzhajózás lapátkerekes példáit, s Széchenyi István grófot mint a dunai gőzhajózás megalapozóját említik. (A Múzeum a South Kensington metróállomásnál érhető el.)

Külföldi és hazai utazásainak tapasztalatai ráébresztették a külhoni és a magyar közállapotok közti kulturális, gazdasági különbségekre, és kezdett külföldön bevált közintézmények életre hívásán munkálkodni.

Első ilyen irányú terve a lóverseny meghonosítása volt, amit Ausztriában és Magyarországon ekkor még nem ismertek. Kezdeményezésében több támogatóra is lelt, így megbeszélésre indult I. Ferenc királyhoz, akinek a felszólítására 1822. január 31-én írásban is benyújtotta javaslatát. A lóverseny-egyesület védnökéül József nádort is megnyerte. 1822-ben márciustól szeptemberig tanulmányútra Nyugat-Európán át Angliába utazott Wesselényi társaságában. Fő céljuk a külföldi lótenyésztés tanulmányozása, verseny- és tenyészlovak vásárlása volt, de élénken figyelték a külföld gazdasági és egyéb viszonyait is, Magyarország általuk tervezett megreformálása érdekében. Az út nevezetesebb állomásai München, Stuttgart, Párizs, a Soligny-la-Trappe-i trappista monostor és London (május 15.) voltak. Itthon hosszabb pihenés következett, melyet gazdaságának rendezése, a lóverseny ügyének előbbre vitele, eszméi megismertetése érdekében több ízben is megszakított.

1825. május 10-én Párizsba utazott X. Károly koronázási ünnepélyére, a hivatalosan küldött Esterházy Pál herceg társaságában. Útjuk alatt különösen a XIV. Lajos megrendelésére épített Canal du Midi ragadta meg figyelmét és keltette fel benne a Duna- és Tisza-szabályozás gondolatát. Itáliában a selyemhernyó-tenyésztésről és az eperfák ültetéséről (akkori kifejezéssel: szederfa-tenyésztésről) gyűjtött adatokat. Ezután sietett haza az 1825. szeptember 11-én kezdődő pozsonyi országgyűlésre, amely az 1791. évi országgyűlés által kiküldött bizottságok úgynevezett „rendszeres munkálatainak” napirendre tűzése miatt jelentősnek ígérkezett.

Reformtörekvések az 1825-27-es országgyűlésen

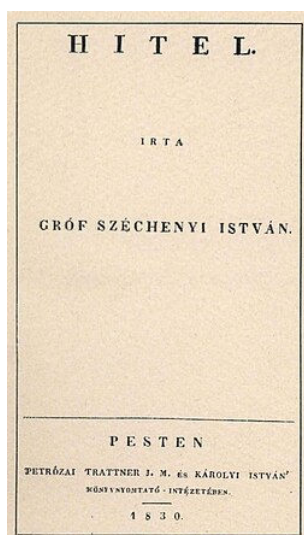
A közteherviselés ügyében komoly előrelépés nem történt. Ugyan felmerült a jobbágytelken ülő nemesek megadóztatása, a javaslat azonban nem aratott osztatlan sikert. Ugyanígy kudarcot vallott Felsőbüki Nagy Pál, Sopron követének indítványa a jobbágyság képviseletére a parlamentben.

Széchenyi István gróf legelső beszédét a felső tábla 1825. október 12-i ülésén tartotta, és (pedig ami óriási feltűnést kelt) magyar nyelven, mivel addig latinul volt szokás a beszédeket tartani: „epochát csinál ezen a táblán gróf Széchenyi kapitány, mert ő magyarul szólalt meg”. Az országgyűlés talán legnagyobb hatású eseménye Felsőbüki Nagy Pál 1825 november 3-án a kerületi ülésen elhangzott beszédéhez köthető. A szónoklatban a magyar nyelvről, mint nemzeti ügyről beszélt. Ennek hatására ajánlotta fel Széchenyi István még az ülésen egyévi jövedelmének a kamatait (kb. 60 000 forintot) a későbbi Magyar Tudományos Akadémia elődjének létrehozására. Példáját még számosan követték, többek között Batthyány Fülöp herceg, Károlyi György gróf és József nádor. Az ő nagylelkűségüknek állít emléket az 1827. évi XII. törvény. Az országgyűlés végére magánadományokból 250 000 ezüst forint gyűlt össze, és a XI. törvénycikk kimondta, hogy a magánadományokból „a hazai nyelv művelésére” tudós társaságot kell alapítani.

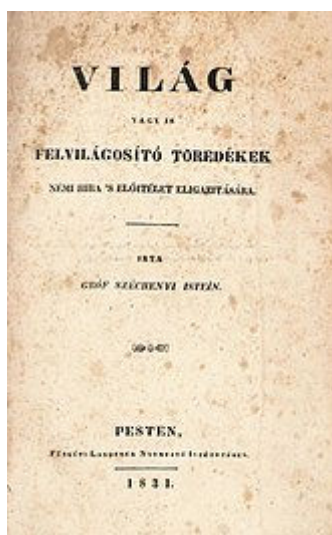
Az országgyűlés két törvényben is foglalkozott a magyar katonai akadémia (Ludoviceum) felállításával. Elhatározták, hogy az akadémiát Pesten építik fel, és a váci épületet eladják. Az akadémia pénzügyi alapját szolgáló (már 1808-ban felállított) alapítvány értékét a háborús évek inflációja nagyban lecsökkentette, ennek pótlására jelentős adományokat ajánlott fel a magyar nemesség.

Az író Széchenyi István

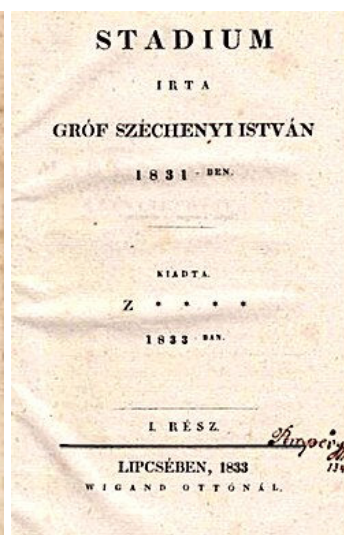
Eszméi terjesztésének másik eszközéül a sajtót választotta, amihez tárgyat először kedvenc szakterülete, a lótenyésztés szolgáltatott. 1828-ban jelent meg e téren alapvető röpirata a *Lovakról*, amelyben hosszas tanulmányai során szerzett tapasztalatai után a lótenyésztés nemzetgazdasági fontosságát fejtegeti, valamint a hazai lótenyésztés elmaradottságát és annak okait ismerteti. Szerinte „csak magunktól függ, hogy a világ minden vásárait lovainkkal elboríthassuk és hogy a magyar ló mindenütt érdemlett elsőbbséget nyerjen”.



Hitel (1830)



Világ (1831)



Stádium (1833)

Ugyanebben az évben kezdett másik nagyobb jelentőségű munkája, a *Hitel* megírásához, amelyen egy évig dolgozott, és 1830-ban tette közzé, hogy a benne foglalt új és átalakító eszméivel és reformterveivel lázba hozza, és a haladás útjára terelje a nemzetet. Államgazdasági irodalmunk e zseniális alkotása, amelyet „*Honnunk szebb-lelkű asszonyinak*” ajánlott, sorra veszi a magyar mezőgazdaság, kereskedelem égetően fontos kérdéseit, és a jelen állapotnak „*tiszta magyar szív*” érzésével írott rajza után meglepő biztossággal jelöli ki, hogy mit kell tenni és hol kell a munkának nekikezdeni.

Magyarország földrajzi helyzete, a pénzhiány, kereskedői konkurencia, kiviteli vám, fölösleges és káros hatású kormányrendeletek, termelés hiánya, rossz közlekedés, belső fogyasztás és kereskedési biztonság hiánya, kereskedőbecsület, nemzeti bank, a polgári erények és kötelességek, nemzetiség, művelődés, törvények és politika mind tárgyalás alá kerülnek, mivel mindezek vagy a hitel szentségén alapulnak, vagy annak eredményei. Művének zárásaként a haladásra szólította fel olvasóit: „*Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: valaha mik voltunk, de inkább átnézni: idővel mik lehetünk s mik leendünk. A múlt elesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk.*”

Jó részben ugyanezeket fejtette ki még részletesebben *Világ* című munkájában, amelyet Dessewffy József gróf támadása ellen (1831), a *Hitel* védelmére írt, és amiben ezenkívül annak beismerésére is akarta bírni nemzetét, hogy mindenben elmaradásban van, s ha már az „önvallomáson” átesett, arról is meggyőzi, hogy mint erőteljesebb fiatal nép „*csudálatos magasságra emelheti magát és minden lehet, ha közértelmességét s nemzetiségét kifejti*”, hogy Buda és Pest egyesítése Magyarország fejlődéséhez okvetlenül szükséges, hogy

a nemzet haladása a királyságot is erősíti. Továbbá meggyőző bizonyítékokkal védte a megtámadott egyesületeket, a kaszinót, a pesti lóversenyt. E két mű a két év legnagyobb eseménye, és hatásuk leírhatatlan volt, a nemzetet két táborra osztotta. Az egyik oldal Széchenyit képzeltgőnek tartotta és művét elégette, a másik a „diadal fiá”nak nevezte és a nemzet megváltójának tekintette. Széchenyi felkarolta a színügyet is, amire vonatkozóan komoly tervekkel lépett elő *A magyar játékszinről* (1832) című röpiratában, majd évek múlva a *Társalkodóban*. A színházi alap összegyűjtését részvények által tervezte, az épületre vonatkozóan pedig már külföldön gyűjtött tervrajzokat.

Politikai tevékenysége sem sokáig szünetelt. Két nagy művének, a *Hitelnek* és a *Világnak* kiegészítésére adta ki Lipcsében, 1833-ban ezekhez szellemében és tárgyában hasonló művét, a *Stádiumot*, amelyben reformterveit még szabatosabban, 12 pontba foglalva fejtette ki: „1. Hitel. 2. Ősiségi jog (aviticitas). 3. Fiscalitas. 4. Birtokképeség. 5. Törvény előtti egyenlőség. 6. Nemtelenek (nem nemesek) pártvédelme. 7. Házi pénztár és országgyűlési költség terheit mindenki idom szerint viselje. 8. Vizek, utak, belvámok stb., országgyűlési tárgyalások alá tartozzanak. 9. Monopóliumok, céhek, limitációk eltörlése. 10. Törvény csak magyar nyelven szerkesztessék. 11. Csak a helytartótanács kormányozzon. 12. Ítéletek, tanácskozások nyilvánossága.”

E mű megírása után, amelyet Arany János a *Hitellel* és *Világgal* együtt „három égbe nyúló piramidnak” nevezett, ismét újabb terv foglalkoztatta. 1834 közepén a vaskapui munkálatok vezetése mellett hozzákezdett *Hunnia* című műve írásához, amelyben a magyar hivatalos nyelvvé tétele mellett érvelt. A művet kéziratban hagyta, csak halála után jelent meg.

A Lánchíd

A Széchenyi lánchíd (a köznyelvben gyakran csak Lánchíd) a Buda és Pest közötti állandó összeköttetést biztosító legrégebb, legismertebb híd a Dunán, a magyar főváros egyik jelképe, egyben az első állandó híd a teljes magyarországi Duna-szakaszon. 1820 telén Széchenyi Istvánnak édesapja nagyon beteg lett és ezért Bécsbe kellett utaznia, azonban a jégzajlás megakadályozta átkelését a Dunán, ekkor írta naplójába 1821. január 4-én, hogy „*Ma azt mondtam Brudernnak, hogy egyévi jövedelmemet fordítom rá, ha Buda és Pest közt híd épül, s hogy ezért, jóllehet Pesten lakni alkalmasint sohasem fogok, egyetlen krajcár kamatot vagy akár visszafizetést sem fogok követelni. Az a gondolat, hogy hazámnak fontos szolgálatot tettem, majd bőségesen kárpótol.*”

Egy Buda és Pest közötti állandó Duna-híd létesítésének gondolata már nemcsak a városfejlesztéssel foglalkozó szakemberekben, hanem a polgároknak is felmerült, azonban a híd építésének ellenzői is akadtak. Egyrészt a magyar mérnökök a nagyfolyami hidak építésében nem rendelkeztek kellő tapasztalattal, másrészt a híd megépítését ellenzők táborát a vízáramlás következtében az alapok kimosódásától, esetlegesen a híd összeomlástól vagy leszakadásától, jégfeltorlódástól, utóbbi következtében pedig árvíztől tartott. Az ókori és középkori soknyílású, boltozott hidak közül, amelyek kevésbé széles és kisebb vízhozamú folyókat hidaltak át, többet is elsodort a víz. Az 1775-ös pesti árvíz is élenként élt a lakosság emlékezetében, és pont a híddal kapcsolatos viták közben pusztított az 1838-as pesti árvíz is. Harmadrészt a hídon mindenkinek – a nemeseknek is – vámot kellett volna fizetnie, a híd tehát a nemesi előjogok csorbítását, a közteherviselés elvének a bevezetését is jelentette.

Széchenyi a Buda és Pest közötti állandó híd létesítésének jelentőségéről megbizonyosodott, megvalósítását elhatározta, első teendője volt a **Hídegylet** megalapítása 1832-ben. Annak feladata lett mind gazdasági, mind politikai téren a vállalkozás problémamentes

véghezvitelének biztosítása, valamint a közvélekedés megnyerése céljából a megfelelő propaganda előkészítése. Széchenyi elsőként a tehetősebb pest-budai polgárok segítségére számíthatott, így a Hídegylet tagjainak túlnyomó része a legtöbb adót fizető polgárok közül került ki.

A Hídegylet tagjai három alosztályban – politikai, műszaki, pénzügyi – tevékenykedtek, és a beruházás megvalósításának végezetéig ellátták a feladatkörüket. Avégett, hogy ők kellő tájékoztatásban részesüljenek, valamint hogy maga Széchenyi is bővíthesse saját ismereteit, barátjával, Andrássy Györggyel tanulmányútra indult Angliába, ahol számos neves hídépítő mérnök munkásságát megismerhette, valamint a William Tierney Clark által tervezett és épített hidakat is megtekinthette. Felkereste korának legnevesebb hídtervezőjét, Thomas Telfordot is. A jégtorlódás, árvizek és kimosódás kevés pillérrel való elkerülése érdekében Telford javasolta Széchenyinek a feladatra a lánchíd típusát, és példaként ajánlotta neki a 176 méteres középső nyílású, 1826-ban átadott Menai-szoros hídját. Itt jutott a gróf arra az elhatározásra, hogy a létesítendő híd műszaki megoldását tekintve lánchíd legyen, amikor pedig az első Duna-híd tervezőjének és kivitelezőjének személyéről döntött, William Tierney Clark angol mérnökre esett a választása. Ezekután már a kivitelezésre irányult Széchenyi tevékenysége.

Az 1836. évi XXVI. törvénycikk rendelte el a híd megépítését. Ennek alapján a törvényhozás 30 tagú Országos Küldöttséget választott az építkezés ügyeinek intézésére, melynek elnöke József nádor, egyik tagja pedig Széchenyi lett. A bécsi Salomon Rothschild és a pesti Wodianer Sámuel és Fia bankház az 1839-től kiadott részvények egyharmadát vették meg, míg Széchenyi a 3%-át; a többi kiadást Sina maga fizette. A híd 13-szor annyiba került, mint amennyibe az ezzel egy időben épült Nemzeti Múzeum. 1838-ban a híd megépítésére Sina György megalapította a Lánchíd Részvénytársaságot. Sina György adta a legnagyobb adományt is a klasszicista stílusban tervezett híd megépítésére.

A híd használatáért fizetni kellett tekintet nélkül társadalmi hovatartozásukra. A gyalogosoknak kevesebbet, a lovasoknak, hintóknak többet. Az így beszédett hídpénz fizetését a nagy forgalmú átkelőknél a hídbárcával igazolták. Igen ám, de ha nem tudott bárcát felmutatni, akkor bizony visszaküldték. A bárcát a túlparton elvették, nehogy visszaélés legyen belőle, bérletté váljon. Az itt látható ólombárca a Munkácsy Mihály Múzeum Történeti szakágának legújabb érdekes-értékes műtárgya. A lenti képen látható, nagyon ritka bárcát 1849. november végéig használták, melynek felirata: 1848-1849 '3 ½ 'Lánchíd ólom bárca (34 mm).



Sina György a nagy befektetésre tekintettel 87 évre kapott hídvámszedési jogot, ami azonban csak 20 évig tartott, mert az 1867-es kiegyezés után a magyar kormány az 1870. évi XXX. törvénycikk alapján megváltotta a hidat Sina fiától és örökösétől, Sina Simontól. A

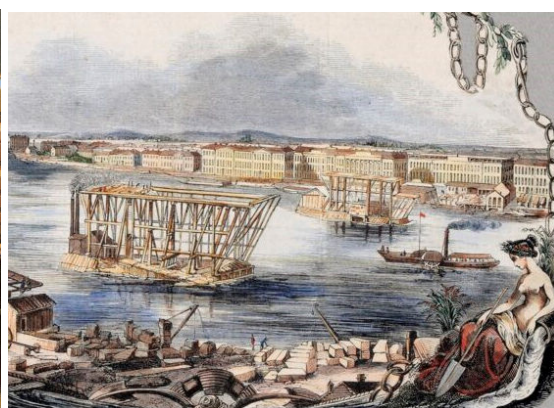
munkálatok 1839-ben kezdődtek, a kész hidat 1849. november 20-án avatta fel Ferenc József. Tervezője az angol William Tierney Clark, a kivitelezés irányítója a skót származású Adam Clark volt. Utóbbiról nevezték el az Alagút és a Lánchíd közötti teret (Clark Ádám tér). A hídfők kőoroszlánjait Marschalkó János lőcsei szobrászművész készítette. A híd megépítésének teljes költsége (előmunkálatok, a budai oldalon lévő kincstári épületek megváltása, Pestnek és Budának kifizetett kárpótlás) 6,575 millió aranyforintot tett ki, ebből maga a híd 4,4 millióba, az összköltség kétharmadába került.

A Lánchíd építésére vonatkozó szerződést az országos bizottság, aminek Széchenyi volt a legtevékenyebb tagja, 1839-ben kötötte meg. Építése a május 14-i szentesítés után kezdődhetett el, s 10 éven keresztül folyt. A szabadságharc alatt 1849 tavaszán egyik pillérét ágyútalálat érte, november huszadikán mégis sikerült a forgalomnak átadni. Széchenyi soha nem ment át a kész hídon, az átadás idején már a döblingi elmeagyógyintézetben tartózkodott.

1842. augusztus 24-én végre a nádor és az országgyűlés képviselői jelenlétében letették a Lánchíd alapkövét. Már 1828 óta foglalkoztatta ennek terve, levelezett és utazott ez ügyben: egy év múlva kész volt a tervrajz, amit 1832-ben Pest városa is elfogadott.



Barabás Miklós: A Lánchíd alapkövetétele



A pesti pillér állványozás előtt (1847)

1840-ben verték le az első cölöpöt a budai mederpillérnél. A cölöpök leverése két évig tartott, egyszerre akár nyolcszázan is részt vettek a munkálatokban. Angliai szakmunkások (gépkézelők, vasszerelők, előmunkások – mintegy 60 család) is költöztek Magyarországra, a túlnyomórészt helybéli munkások irányítására. A külföldi munkások hetibére 24-25 Ft volt, míg a magyarok ennek a felét kapták. A láncok szerelése meglehetősen gyorsan haladt. 1848. március 28-án kötötték be az első láncvéget a pesti lánckamrában, július 8-án már a középső hídnívó első láncának beemelése folyt, az utolsó beszerelését július 18-án kezdték meg. Mindhárom hídnívóban négy-négy láncfelhúzásra kellett sort keríteni. Tizenegy gond nélkül ment végbe, azonban az utolsónál baleset történt. A láncot felhúzó csigasor egyik láncszeme szétpattant, a lánc rázuhant az úszóállványra, melyet összetört, majd beleesett a Dunába. A műveletet az állványról szemlélő emberek, köztük Széchenyi szintén a Dunába estek. A baleset során egy munkás életét veszítette, valamint négy hét késést eredményezett a munkálatokban, mivel ennyi időre volt szükség, mire sikerült kiemelni, majd helyére tenni a vízbe zuhant hídláncszakaszt.

A szabadságharc idején az építkezés lelassult, hol az egyik, hol a másik hadviselő fél akarta a majdnem kész hidat átjárhatatlanná tenni, ezzel megghiúsítva az ellenség átvonulását.

Az osztrák csapatok 1849 januárjában megszállták Pestet, és a hidat a katonák számára ideiglenesen átjárhatóvá kellett tenni. Megoldásként a kereszttartókra hosszanti irányban vastag pallókat helyeztek, majd azokon január 5-én és 6-án 70 000 katona, egy lovasregiment, valamint 270 ágyú kelt át, hogy Pestet elfoglalhassa. Később, a honvéd hadsereg közeledtével az osztrákok visszavonultak Budára, és megkezdték a híd felrobbantásának előkészítését. Clark Ádám a láncok lehorgonyzásának felrobbantását a lánckamra elárasztásával, a szivattyúk szétszerelésével és némely alkatrész összetörésével előzte meg. 1849 tavaszán. A május 21-én a hídpálya felrobbantására a hídra helyezett négy mázsa lőpor is sérüléseket okozott, nyolc kereszttartó és a csatlakozó szerkezetek tönkrementek. Életét vesztette a híd felrobbantásával megbízott Alnoch ezredes is. Néhány héttel később a visszavonuló magyar csapatok parancsnoka, Dembinszky tábornok akarta felégetni a pályaszerkezetet, de erről Clark Ádámnak sikerült öt lebeszélne. Miután a két várost visszafoglalták a honvédektől, Wussin őrnagy 1849. július 11-én elrendelte a hídépítés befejezését.

Széchenyi és Kossuth

Kossuth Lajos 1824 és 1832 között ügyvédi gyakorlatot folytatott szülőföldjén, Zemplén vármegyében. Karrierje gyorsan ívelt fel, 1827-ben már táblabíró, később pedig már Sátoraljaújhely ügyésze lett. A megyei politikai életbe 1830-ban, a reformellenzék tagjaként kapcsolódott be. 1831-ben kolerabiztosként nagy szerepet játszott a járvány további terjedésének megakadályozását célzó átgondolatlan intézkedések miatt lázadó jobbágyok lecsillapításában és Sátoraljaújhely felkelők elleni védelmének megszervezésében. Az 1832–36-os pozsonyi országgyűlésre is távollevő főrendek követeként került be. Itt szerkesztette az Országgyűlési Tudósításokat (1832-től 1836-ig), amelyben a liberális reformellenzéknek a társadalmi haladásért és a nemzeti érdekek védelmében vívott harcát (azért, hogy elkerülje a cenzúrát) sokszorosított magánlevelek formájában népszerűsítette. 1837-ben letartóztatták, a királyi tábla, szoros vizsgálati fogság után, három évi börtönre ítélte, a hétszemélyes tábla pedig még egy évvel megtoldotta a büntetést. 1840 májusában szabadult, különösen Deák Ferenc erélyes közbelépése folytán, a többi politikai foglyokkal együtt amnesztiát nyert és kikerült a börtönből, a közvélemény előtt igen magas presztízse volt. A Pesti Hírlap szerkesztőjeként közvetlen összeköttetésbe sietett lépni a minden hazafias iránt felbuzduló, minden új után mohón kapkodó közönséggel. Kossuth célja a magyar ipar védelme volt. A Védegylet 1844. október 6-ai pozsonyi alakuló gyűlésén elfogadott alapszabálya szerint a külföldi árukat ki kell szorítani a hazai piacról, amelyet a honi ipar számára kell biztosítani. A Védegylet tagjai becsületszóra megfogadták, hogy hat évig csak magyarországi árut vásárolnak: csak magyar mesterembereknél dolgoztatnak és olyan iparcikkből nem vesznek külföldit, amelyből belföldit is lehet kapni. Az elnök Batthyány Kázmér, az alelnök Teleki László, az igazgató Kossuth Lajos lett. A Védegylet a hazai ipart a belső fogyasztás, a tudatos vásárlás útján próbálta meg fejleszteni. A Védegylet a korszak egyik legnagyobb botrányával omlott össze. Kiderült ugyanis, hogy a Védegylet kitűzőit Bécsben készítették. Még a botrány kirobbanása előtt 1846. augusztus 20-án Kossuth bölcsen lemondott igazgatói tisztségéről: a társaság ettől kezdve csak névleg működött. Jelentősége mégis az volt, hogy általa létrejött a liberális reformpártiak első országos szervezete, melyre a későbbiek során az ellenzék politikai intézményei is épülhetnek. Kossuth nagy szerepet játszott abban, hogy 1847-ben megalakult az Ellenzéki Párt, amelynek programját lényegében ő fogalmazta meg. Az utolsó reformországgyűlésre mint Pest vármegye követe jutott el.

Széchenyi a *Kelet Népe*-ben (1841) Kossuth reformrendszerét támadta. Széchenyi mélységes aggodalommal figyelte az ellenzéki szellem térhódítását, mely nem kímélte az Ausztriához fűződő viszonyt, figyelmen kívül hagyta az arisztokráciát, s a nemesség tömegei mellett más társadalmi rétegekbe is behatolt. Az átalakulásban – a stabilitás és a kiszámíthatóság érdekében – nem kívánta kizárólagos szerephez juttatni a társadalom változó (tehát nehezen kiszámítható) erőit, legyenek azok kormánypárti vagy ellenzéki oldalon. Félve a reformmozgalom esetleges megsemmisítésétől, nem akart ujjat húzni Béccsel, ezért az ellenzékiesség helyett a felülről jövő reformokban bízott. 1845-ben elvállalta a Helytartótanács közlekedésügyi bizottságának elnökségét. Hírlapbeli Kossuth-ellenes támadásait pedig az 1847-es Politikai programtörvényekkel tetőzte be.

Kossuth Lajos viszont úgy vélte, hogy a társadalmat semmilyen indokkal nem lehet passzív szerepkörbe kényszeríteni az átalakulás során. Személyes tapasztalatai – melyeket az 1831-es kolerafelkelés idején szerzett – és az európai forradalmak tanulságai arra figyelmeztették, hogy a politikából nem lehet tartósan kizárni a társadalmi mozgalmakat. Ezért demokratikus nézetrendszerekre támaszkodott, s nem hitt az elitek vagy a kormányzati hatalom mindenhatóságában. Politikai beállítódása tehát alapvetően eltért Széchenyiétől.

Gazdasági téren Széchenyi az angolszász szabadpiaci elveket vallotta, Kossuth inkább a protekcionista, védővamos gazdaságpolitikát részesítette előnyben. Kettejük ellentéte a modern sajtó szerepével kapcsolatban vált nyilvánvalóvá. Kossuth az 1840-es évek elején egyre inkább meg volt győződve arról, hogy a polgári átalakulás kikényszerítéséhez a Széchenyi alapította kaszinók nem elegendőek, a társadalom politikai aktivitását növelni és irányítani kell. Kossuth társadalomfelfogása mögött a jogok egységes eredetét hangsúlyozó szabadságfogalom állt, míg Széchenyi a politikai jogok gyakorlásánál számításba vette a vagyoni és a kulturális adottságokat.

Végső célja mindkettőjüknek a liberális, polgári nemzetállam megteremtése volt. Kossuth azonban gyorsabb változásokat akart, nem volt tekintettel az udvar érzékenységre, így küzdött a nemzeti önrendelkezésért is. Az arisztokráciával szemben pedig az ellenzéki köznemességet tartotta a változások irányítójának. Míg Széchenyi 1842-es akadémiai beszédében a nemzetiségekkel szembeni türelemre intett, addig Kossuth a kor szellemének megfelelően harcos nacionalista, az asszimiláció híve volt. Amíg Széchenyi empátiával tekintett a Magyar Királyság területén élő nemzetiségek törekvéseire, addig Kossuth nyíltan hangoztatta, hogy *„én soha, de soha a magyar szent korona alatt, más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart elismerni nem fogok”*. Kossuth szeme előtt a francia forradalom példája lebegett, ahol egyszerű nyelvtörvényekkel létrehozták a homogén francia nemzetet. Nem vette figyelembe, hogy az azóta eltelt időben a nemzeti eszme és a nacionalizmus nagy fejlődésen ment keresztül.

Az ország közvéleménye és az ellenzéki politikusok mindenesetre az 1840-es években valamennyien Kossuth mellé álltak. A reformkor politikai küzdelmeiben a liberalizmuson belüli áramlatok harca – például Széchenyi és Kossuth vitája – tűnik meghatározónak. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a korszak fő politikai frontvonalát az áramlatokat magában foglaló, belső vitákat folytató liberalizmus és a nagyon is erős pozíciókkal rendelkező konzervatív-abszolutista-állagörző politika között húzódott.

Kossuth 1885-ben Széchenyit liberális arisztokratának, míg magát demokratának minősítette. Ugyanakkor Széchenyi mélyreható és teljes társadalomrajza, illetve helyzetfelmérése nélkül a későbbi évek programelágazásai nem jöhettek volna létre. Így kettejük nézetrendszere és vitája egymással szorosan összekapcsolódva alkotják a hazai modernizációs múlt

alapvonalát, és egybekapcsolódó munkásságuk teremtett alapot – éppen eltérő megközelítéseiknek köszönhetően – a későbbi haladás ügyében bármilyen alternatív gondolkodás számára.

1848

A márciusi napok váratlan eseményei, a magyar független felelős minisztérium megalakulása reményt ébresztettek benne nemzeti önállóságunk megmaradásáról, és Batthyány Lajos miniszterelnök felkérésére 1848. március 23-án elvállalta a közlekedésügy és közmunka tárcáját. Széchenyi felkérése a közlekedési tárca élére mai szemmel magától értetődőnek tűnik – hiszen 1848-ra évtizedes munkája feküdt Magyarország közlekedésének kialakításában, de radikális politikai ellenfelei – különösen a márciusi ifjak – számára minisztersége elfogadhatatlan volt. Széchenyit is kétségek gyötörték, helyesen cselekedett-e, amikor nézeteinél radikálisabb kormányban tisztséget vállalt. Naplójában – igazi fekete humorral – arról beszél, most írta alá halálos ítéletét, fel fogják akasztani, ráadásul Kossuthal együtt ... de csak azt fogja kérni, hogy legalább egymásnak háttal fordítva akasszák fel. A Kossuth és Széchenyi közötti ellentétek a kabinetbe lépés után sem simultak el, és most, közelebbről nézve még sötétebb színben látta a Kossuth politikájától fenyegető veszélyt, ami mindinkább a dinasztiával való szakadás felé vezetett. Ez ellen a minisztertanácsban és a képviselőházban is (augusztus 19.) hasztalanul szólalt fel. Közel öt hónapig, 1848 áprilisától szeptember 4-ig állt a tárca élén.



Az első felelős magyar kormány tagjai



V. Ferdinánd magyar király

Távol a közéletől

Távozása a közéletől drámai körülmények között zajlott. Az uralkodóházzal mindvégig megegyezést kereső Széchenyi nem tudott megbirkózni a saját, egyedül helyesnek tartott politikai meggyőződése és a valóságos politikai helyzet közötti különbséggel. 1848 augusztusától egyre sűrűbben gyötörte a közelgő nemzethalál víziója, amiért önmagát tette felelőssé. Abban a hitben élt, hogy eljött az utolsó pillanat, a végső esély arra, hogy megakadályozza a nemzet pusztulását. Ezért nap mint nap útra kelt, tárgyalt, győzködte ellenfeleit, eközben rettenetes lelkiismeret-furdalás, nyomasztó önvád gyötörte. Utolsó, széttépett levelében azt írta, vértanúhalálhoz fogható az a halálos tusa, amelyet amióta

miniszter, kiállt. Szeptember elején már környezete is tudta, hogy beteg. Amikor 5-én betegszabadságra indult, világos volt számára, hogy soha többé nem fogja látni Pestet.

A folytonos tépelődés a haza sorsán, a forradalom víziója lassanként megtörte életerejét. Orvosa, Balogh Pál, 1848. szeptember 5-én Döblingbe, a Görgen-gyógyintézetbe vitte. Orvosa Dr. Gustav Georgen volt, az intézet tulajdonos-főorvosa. Hosszú éveken keresztül tartózkodott itt, felesége is Bécsbe költözött, és folyamatos kapcsolatban állt vele és környezetével. Állapota lassanként annyira javult, hogy levelezett, honfitársaival politikáról is társalgott, és gazdasága ügyeit is maga intézte. Később a félbeszakított irodalmi munkásságához is visszatért, átjavította *Pesti por és sár* és *Hunnia* című műveit, hogy Török János közzétehesse őket. Új munkához is kezdett: itt írta *Önismeret* című művét, amelyben megfigyeléseit, eszméit fogalmazta meg a gyermeki tehetség harmonikus fejlesztéséről, a testi nevelés fontosságáról és egyéb pedagógiai kérdésekről.

Sokkal messzebb ható jelentőségű volt azonban egy másik politikai irányú műve. Az 1850-es évek végén Széchenyinél sokan fordultak meg azok közül, akiknek ötletük volt a Magyarország bizonytalan helyzetére vonatkozó kérdések megoldására, vagy készségük az abszolutista kormány és rendszerének támadására. Ezek az emberek rendszeresen jártak Széchenyihez a tanácsait kikérni, a gróf pedig emellett ezen személyek műveinek közrebocsátásáról is gondoskodott. Ilyen volt például Hollán Ernő és Kecskeméthy Aurél. Utóbbi még a tiltott politikai röpiratokat is megszerezte és elküldte neki. Széchenyi titokban már előbb maga is dolgozott egy ilyenén, amely nemcsak terjedelem, hanem hangvétel, tartalom és hatás tekintetében is messze ezek fölé magaslott, ez volt az 1859-ben megjelent *Ein Blick* (Pillantás).

Megírását a *Rückblick* (Visszapillantás), egy 1857-ben névtelenül megjelent mű megjelenése váltotta ki, amelynek az volt a célja, hogy Alexander Bach belügyminiszter kormányrendszerét igazolja, és a Magyarországról felhangzó panaszokkal és elkeseredéssel szemben az osztrák politikai irányadó köröket félrevezesse. A közvélemény a szerzőségét Bach miniszternek tulajdonította: ez indította Széchenyit, hogy tollat ragadjon a „lepel lerántására”. A „sárga” könyv maró gúny és szójátékok segítségével kíméletlenül pellengérre állítja és nevetségessé teszi Bach politikáját és személyét egyaránt. Széchenyi nem volt kíméletes Ferenc Józseffel sem, szerinte nem volt a magyarok királya, nem alkotmányosan uralta Magyarországot. Hódító trónbitorlóként, parancsoló zsarnokként jellemezte politikai gúnyiratában.

A kegyetlensége miatt gyűlölt Felix zu Schwarzenberg herceget „*halovány vámpír*”-nak nevezi. Ez a mű, amelyet Rónay Jácint közvetítésével Londonban nyomtattak ki, Széchenyi utolsó írása, és ez is egyik oka lett a Bach-rendszer bukásának, de egyszersmind Széchenyi halálának is. A bécsi rendőrség 1860. március 3-án házkutatást tartott Széchenyinél, a bécsi Obersteingasse 18–24. szám alatti Görgen Elmegyógyintézetben, és elkobozta írásait, amelyek alapján kiterjedt politikai összeesküvést véltek felfedezni, emellett tudtára adták, hogy az intézet nem maradhat tovább a menedékhelye. 1860. április 1-jén, halála előtt néhány nappal utoljára ennyit jegyzett fel naplójába: „*Kann mich nicht retten*”, azaz: „nem tudom megmenteni magam”. A félelem, hogy erőszakkal elviszik vagy megölik, egy régi jó barátjának, Jósika Sámuel bárónak váratlan halála, valamint az újra rátörő politikai aggodalmak miatt egy végzetes pillanatban, április 7-ről 8-ra virradó éjszaka, vitatott körülmények között önmaga ellen fordította fegyverét: bal tenyerét vízszintesen a szemöldökéhez szorítva felülről megtámasztva a pisztolycsővet, a fegyvert jobb kezével sütötte el. Korábban (1848. szeptember 5-én) Esztergomban már kísérelt meg öngyilkosságot, amikor a Dunába vetette magát a hajóhídról, de ekkor szerencsésen kimentették.

A politikai előzmények fényében halálhíre után hamar elterjedt a feltételezés, miszerint a bécsi udvar gyilkoltatta meg, bosszúból az önkényuralmi rendszerrel szembeni kritikájáért, valamint további felforgató tevékenységének megakadályozására. A korabeli források ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy az osztrák államvezetés nem örült Széchenyi öngyilkosságának, inkább bírósági eljárásban akarták meghurcolni. A történészek többsége a korabeli források vizsgálata alapján az öngyilkosságot, a közvélemény viszont azóta is inkább a gyilkosságot valószínűsíti.

1860. április 11-én több mint tízezer ember vett részt Széchenyi István temetésén Nagycenken. Pedig a bécsi rendőrség mindent elkövetett, hogy a temetés ne lehessen Széchenyi melletti tüntetés: Tolnay Antal nagycenki plébánost utasították, hogy titkokban temesse el a grófot, és a temetést a gyászjelentésben jelölt időponthoz képest egy nappal korábbra tetették. A plébános ellenszegült, és a temetés új dátumáról így is sokan tudomást szereztek. A gyászoló tömeget a temetőn kívül tartották. Országos megemlékezésként április 30-án Pesten nyolcvanezeren mentek el a Magyar Tudományos Akadémia gyászünnepélyére a belvárosi plébániatemplomhoz, Széchenyi jelképes koporsójához, ahol báró Eötvös József tartott emlékbeszédet, a gyászmisét Scitovszky János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek celebrálta.

Milyen is volt Széchenyi István?

Széchenyi 20-30 éves korában 60–62 kg testsúlyú volt, arányosan izmos, és kényesen vigyázott testsúlyára, súlya később sem igen haladta meg a 72-73 kg-ot, magasságát a szakirodalom kb. 172-173 cm-re becsüli. Húszas éveiben kedvenc költője, Byron stílusában, angolos divat szerint öltözködött. Wesselényi 1821-es benyomásai alapján rettentően sokat mozgott, sétált, majd leült, s ültében hintázta magát; vonzó, lebilincselő társalgó, élethűen, olykor túlzottan megjátszott mimikával, aki „villám eszével” gyorsan kapcsolt át egyik témáról a másikra, s csapongásánál örök ingadozása lehetett csak élénkebb, ítélőképességénél meg parttalan képzelődése. 1822-ben Wesselényi így ír barátjáról: *„Széchenyi egy pályáját gyorsfutásban végző planéta gyermeke. Rendkívüli vegetációja termékenysége nem a mi földünkhez, nem a mi klímánkhoz mért.”* Csapongó, az empátiát olykor nélkülöző alkatára utal Wesselényi 1822-es angliai útjukon, naplójában megjegyezve, hogy lóvásárlásaikkor csak a saját érdekére figyelt, s amint a saját lovakat megszerezte, az addig őt segítő Wesselényit meg nem várva, lovaival hazautazott. 1825-ben Metternich a császárnak így ír róla: *„Széchenyi fantaszta, amolyan jó szándékú bolond, akinek elméjében minden szárnyalás.”* Naplójából és magánlevelezéséből körvonalazódik, hogy ifjú korától érzett hazafias és országépítő szándéka melletti lelki elköteleződésben és kitartásban nagyban motiválta Crescence iránti szerelme és udvarlása. Így 1825-ben azt írta Crescence-nak, hamarosan bebizonyítja, jobb emberré tette őt a szerelem, és ennek köszönhetően „minden magyarnak nagy szolgálatot fog tenni”. Levele után két héttel birtokai egyévi jövedelmét felajánlotta egy „Magyar Tudós Társaság” megalapítására. Személyiségében fiatal korától megmutatkoznak a hangulathullámzásra – lelkesedésre, máskor pesszimizmusra – való hajlam. Naplójában – negatív pillanataiban – korán visszatérővé válik az „akkor inkább golyót röpíték a fejembe” kifejezés, pillanatnyi elkeseredését kifejező szófordulatként. Kitartására, akaraterejére utal megvalósított alkotó és szervező munkáinak sora, de Crescence-nek való 11 éven át kitartó udvarlása is.

A MAGYAR KONYHA

A főzés helyei éppoly változatosak voltak, mint az ételek elkészítési módjai. A konyhák vidékenként és a család anyagi helyzetéhez mérten más és más méretűek, felszereltségűek voltak még a paraszti háztartásokban is, nem is beszélve az előkelőbb nemesek és jobb módú polgárok otthonáról. Az előbbieken a konyha a lakótér része volt, az utóbbiban kifejezetten (személyzeti) munkaterületnek számított. Ugyanilyen lényeges különbségek mutatkoztak a felhasznált nyersanyagok minőségében és mennyiségében, valamint a főzési eljárásokban is.

Az ízek sokfélesége

John Paget egyértelműen azt tanácsolta az idegen utazóknak, hogy a magyarországi fogadókban csak egyszerű ételeket: paprikás csirkét és gulyáshúst egyenek. „Ezek a csípősen fűszerezett ételek a magyar konyha remekei. A magyarok egyik legkedveltebb fűszere az országban termő pirospaprika, s kivéve minket, angolokat, azt hiszem, egész Európában egyedül ők elég civilizáltak hozzá, hogy érdeme szerint becsüljék a konyhaművészet e nélkülözhetetlen kellékét.” Talán tudta, talán nem, hogy a népelekek nagy részében oly fontos szerephez jutott paprika csak nemrég (az előző évszázadban) került a magyar konyha kedvelt fűszerei közé. Az igazi magyar ételeket az idegenek általában zsírosnak és fűszeresnek, de ízletesnek találták, noha e tekintetben is nagy különbségek mutatkoztak az országban, nem is beszélve Erdélyről, ahol a lágyabb ízeket kedvelték, régiesebben főztek, és többféle zöldfűszert használtak. Az előkelőbb ízlésűek házában egyébként nemzetközi konyhát vittek, s ha megtehették, külföldi szakácsot vettek fel, ahogy ilyet alkalmaztak a jobb pesti vendéglőkben is. Akik ragaszkodtak a hagyományos magyar ételekhez (e ragaszkodásban az ízléskonzervativizmus mellett egyébként a nemzeti jelleg megőrzésének szándéka is megje-

lenhetett), többnyire szakácsnőket fogadtak. Egy-egy messzi földön híres főzőasszonyért éppolyan versengés folyt, mint az arisztokraták körében a legjobb francia szakácsokért. A nemesi kúriákban azonban legtöbbször a család nőtagjai (feleségek, anyák, nagyanyák) irányították a konyhát, s a különlegesebb ételeket saját kezűleg készítették el. Szakácsnét azonban ők is tartottak, ahogy a városi polgári és úri-családok is. Többen is panaszkodtak azonban, hogy miközben az újabb időkben a nemes- és polgárkisasszonyok gyakorlott regényolvasókká és zongorajátékoská nevelődtek, a szakácstudományban teljesen járatlanok maradtak. A „modern” fiatalasszonyok, a pesti hivatalnokok, professzorok és művészek feleségei a főzés és bevásárlás gondját sokszor teljesen ráhagyták (takarékosan fizetett) szakácsnéikra, sőt az is előfordult, hogy vendéglőből hozatták az ételt.

Egy híres ételrecept

Az ünnepelt primadonna, Déryné, a vándorszínészet legendás alakja, emlékirataiban gyakran megjegyzi, hogy kifejezetten gyenge gyomrú lévén, ha csak tehetette, tartózkodott a nehezebb étkezésektől. Ennek ellenére többször is lelkesedéssel számol be egy-egy jobb vacsoráról, gazdag uzsonnáról, amelyet erdélyi vendégszereplései idején a színészetet (és személy szerint őt magát is) pártoló arisztokrata családok otthonában fogyasztott el. A legelkesztettebb mégis kedvencéről, a kímélő ételnek éppen nem nevezhető „erdélyi tőtött káposztáról” ír, amelynek receptjét is megadja. „Azt nem is mindenkor lehet főzni – magyarázza nőölvasóinak –, csak mikor friss sertést ölnek. Van ahhoz készítve egy nagy kaszrol [fazék]. Midőn a szalonnáról lehúzzák a bőrt az egészbe, amely nagy a kaszrol, beterítik a kaszrolt vele, éppen úgy, mintha ki volna vele bélelve. Azután rendre rakják a fenekére a szokott módon elkészített tőtött káposztát, amilyent mi is főzni szoktunk. Azután egy rend gyöngyös hurkát, szalonnát, sertéshúst sorba: azután ismét egy rend tőtött káposztát, azután a közepibe egy megspékelt sült kappant, meg ha van, sült libát, ismét egy rend káposztát mindaddig, míg a kaszrol megtelik. Akkor annyi vizet töltenek rá, amennyi ellepi, s beborítják ismét szalonnabőrrel, hogy abba följön meg egészen. De azt nem szabad berántani, csak amint megfőtt, úgy betálatni.” A leírást a következő megjegyzés zárja: „Igaz, hogy fölséges étel, de sokba is kerül” – s ez talán némi magyarázatot ad arra, miért is evett meg belőle egyszerre két-három adagot is.

A MOSOGATÁSRÓL

„Ebéd és vacsora után [az anyám] felmosogatja az edényt, és szépen megöblíti a fazékokat, a tálakat és a tányérokat, hogy másnap ismét hasznokat lehessen venni.

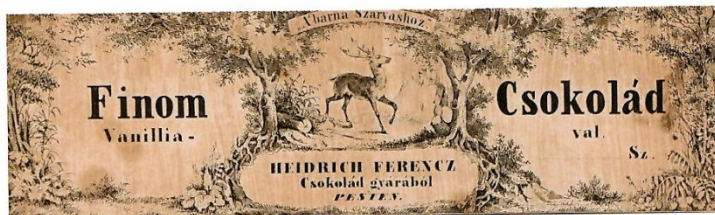
Megsikárolja az üstöt, jól kiöblíti és kirázza a tejes fazékokat, hogy a régi tejből kitisztuljanak, és hogy a friss tej benne meg nem savanyodgyon.

Mikor pedig minden edényt szépen felmosogatott, mindenikét maga helyére elteszi, hogy el ne törjön és hogy azt másszor is, ha szükséges, elő lehessen venni.” (Ábécé könyvecske a magyar falusi iskolák számára)

ÉDESSÉGEK ÉS GYÜMÖLCSÖK

Korabeli csokoládécimke
(Budapesti Történelmi Múzeum, Kiscelli Múzeum,
Térkép-, Kézirat- és Nyomtatványtár)

*A sütemények, torták, habok
és más finomságok jobbára
csak az előkelőbb városi
és vidéki családok ebédlő- vagy
uzsonnaasztalán jelentek meg,
a gyümölcsöket azonban szegény
és gazdag egyaránt fogyasztotta.*



A hagyományos házi konyha édes remekei

Szerényebb házaknál éppúgy, mint bőségben élőknel kedvelt édesség volt a rétes, amelynek elkészítése nagy ügyességet és hozzáértést követelt. A ház legmagyobb asztalán nyújtották lepedőnyi méretűre és lehetetvékonyra az ökölnyi nyerstésztát, majd megkenték tejföllel, meghintették mandulával, aszalt szőlővel, és összezsavarták. Jókaí, aki talán édesanyja komáromi konyhájában leste el a bonyolult műveletsor minden részletét, azt állítja, hogy a rétest a tűzhely felső részén, a lángtól félrevonva cserépedényben sütötték vagy inkább pirtították meg, amely alá (ugyanúgy, mint fedelére) paraszt terítettek. Önálló ételként és nem desszertként fogyasztották a túróval, dióval, mákkal megszórt metélt tésztákat, a különféle derelyéket és gombócokat. Az ünnepi étkezés elengedhetetlen része volt a kalács, téli, farsangi időszakban pedig a zsírban kisütött kelt tészta: a fánk és a csörge. A városi háztartások némelyikében a kalácsoknak csak tésztáját készítették otthon, majd gondosan letakart kosárban vitték vagy küldték el a pékhez sütésre, de készen is meg lehetett vásárolni. Vásári csemege, egyben ajándéktárgy (olykor pedig valóságos műalkotás) is volt a mézeskalács, amelynek változatos fajtáit külön mesterek, mézeskalácsosok készítették.



Lützgendorf Ferdinand: *A pozsonyi Kőszeghy-cukrászda cégerképe* (Olajfestmény, Pozsony, Galéria Mesta Bratislavy)

A cukrászda és a fagylalt

A városi ember, polgár és nemes, férfi, nő és gyermek kedvvel járt a cukrászdákba, amelyek száma a harmincas-egyvenes években egyre gyarapodott. A nagyobb és polgárosultabb városokban, Pozsonyban, Pécsen, Miskolcon, Selmecbányán piskótafélek, grillázsok, linzerek, puncsok, marcipánok és fagylaltok várták a látogatókat, akik szívesen áldoztak a többnyire svájci olasz cukrásmesterek finomságaira. A budai Várnegyedben (a Szentháromság utcában) 1827-ben azonban egy német, Schwabl Ferenc rendezte be üzletét, amely hamar meghódította és a következő tulajdonosok (Richter, Müller és Ruszwurm) alatt is megtartotta a közönséget. Nevezetes volt Eiskörbchennek nevezett, tölcsérben tálalt fagylaltja, amelyet akkoriban nem az utcán, hanem a cukrászda két apró szobájában, székeken ülve fogyasztottak el a vendégek. A fagylaltozás egyre inkább divatba jött, úgyhogy húsz évvel később a pesti Sütő utcában Pécs úr már nem cukrászdát (ebből már úgy is volt 18 a városban), hanem egyenesen „fagylaldát” nyitott, amely – amint a sajtótudósításban olvashatjuk – „egész renaissance stílusban, nagy gondnal van készítve, s virágok és fákkal körülárnyalva igen kellemes időzőhelyül szolgál a fagylaltozandó közönségnek”. A legnagyobb népszerűségnek mégis a nagy hírű Fischer mester szabadtéri cukrászdája örvendett. Ebben a Hébének Kioskja néven elhíresült pavilonban (amelyet először a Szervita, később pedig a Színház téren állítottak fel) süteményeket, fagylaltokat és likőröket egyaránt felszolgáltak, de nemcsak az édesszájúak keresték fel, hanem azok is, akik csupán az előkelőség levegőjét kívánták beszippantani. A szolidabb és hagyományosabb ízlésű pestiek megelégedtek a közelben, a Német Színház földszintjén berendezkedett beiglisütő (Beigelbäckerin) boltjának látogatásával.

A diadalmas csárdás

„Komoly kedélyünk nem barátja az éjvigalmaknak” – szögezte le a Pesti Hírlap egyik vezércikke 1841 farsangján, hogy azután mégis lelkesült szavakkal szóljon a magyar tánc térfoglalásáról a Nemzeti Casino termeiben, az idény egyik legfényesebb bálján. A magyar táncra ekkor már szinte mindenki úgy tekintett, mint a nemzeti jelleg és érzület megnyilvánulására. Abban is sokan egyetértettek, hogy

e jellegnek át kell hatnia a „sokalakú élet” minden körét, és mintegy természetessé, megszokottá kell válnia. A szóban forgó tánc, a csárdás akkor is a paraszti világot idézte meg a báltermekben, ha erre a táncosok nemigen gondoltak. Mások azonban igen: a magyar tánc jellegéről, mibenlétéről értekezők kimondva-kimondatlanul azt hangsúlyozták, hogy csak a parasztság kultúrája őrizte meg háborítatlanul a nemzeti táncokat. Visszaemlékezések szerint a csárdást maga Széchenyi István tette szalonképpé az 1840. évi nagy Casino-bálon, amikor egy látványos francia négyes után azt a „gyönyörű, kedélyes táncot” is óhajtotta volna látni, „melyet a mi népünk odakünn a falukon táncol”. A kérést akkor csak egyetlen pár: báró Orczy László és Eliz teljesítette (legnagyobb meglepedésre), de a következő Casino-bálokban a csárdás már a táncrendekbe is bekerült. Néhány év múlva már mindenhol táncolták, falusi kocsmaudvaron éppúgy, mint a pozsonyi udvari bálon a király jelenlétében. A csárdással együtt a cigányzene is beköltözött a tánctermebe, s így végül is a zenei és tánc kultúra ugyanazon részei honosodtak meg a legkülönbözőbb társadalmi körökben.

Kaszinók

Széchenyi felhívására 1827. június 10-én negyvenhatan jöttek össze Pesten a Dorottya utcai Vogel-házban, hogy határozzanak egy zártkörű „összegyülekező hely”, azaz „casino” felállításáról, amelyben „eszes és értelmes férfiak a társasági rendek mindenik osztályából” hasznosan tölthetik el az időt: találkozhatnak, és (magyar nyelven!) eszmét cserélhetnek egymással. A Pesti Casinóban (végül is ezt a nevet kapta) az alapító az angol klubélet magyar viszonyokhoz igazított mását óhajtotta látni, egyszersmind a hazai társasági szokások és előítéletek átformálódásának közegét is meg kívánta teremteni. Bár a nyílt politizálást ki akarta rekeszteni (s erre való hivatkozással zárkozott el évekkel később Kossuth Lajos felvételétől), a kormányzat (és a titkosrendőrség) mindig is politikai indíttatású intézményként tekintett a Pesti (később Nemzeti) Casinóra, amely maradandó alkotásnak bizonyult. És nagy hatásúnak is: tíz év leforgása alatt több mint száz kaszinó és társalkodási egyesület létesült Magyarországon és Erdélyben.

E kaszinók sokat tettek a társaséleti elkülönülés fellazulásáért (sok helyen ugyanis egyaránt tagjaik közé fogadták a polgárokat és a nemeseket), de a kimondottan főúri, nemesi és polgári kaszinók, valamint olvasóköri létrejöttével teret nyitottak a rendi öntudat alapján formálódó szerveződéseknek is. Ez utóbbi egyébként Pesten is megtörtént, ahol 1831-ben kereskedők és értelmiségiek Mercantil Casinót alakítottak, amelynek azonban (a tagnévsor szerint) egy főúr, Széchenyi István is részvényese volt. Ugyanott bérelték termeiket, ahol 1830 óta a Pesti

Casino is: a Kereskedelmi Csarnok Duna-parti épületében. Az utóbbi a teljes első emeletet elfoglalta: 22 szoba állt a tagok (és vendégeik) rendelkezésére. Volt biliárdterem, két olvasóterem és könyvtár, két-három társalgó, ebédlő, középen bálterem, azután kis különszobák egész sora. A biliárdteremben postaszekrény (vagy inkább polc) fogadta rekeszeibe a tagok postáját, az olvasószobákban a folyóiratok és újságok tucatjait forgathatták (angol, francia és német nyelvűeket is), az ebédlőben pedig az ország egyik legnagyobb szakácsának remekeit fogyaszthatták a részvényesek és vendégeik. A nagy bálteremben fényes táncmulatságokat és hangversenyeket rendeztek a nagyközönség számára. Hölgyek csak ez alkalmakkor látogathatták a Pesti Casinót, adományaikkal azonban szabadon támogathatták működését.

A fonó

Valósággal a társaséleti központ szerepét töltötték be faluhelyen a fonók. Ezeken a télidőben (általában bérelt helyiségekben) megrendezett, éjszakába nyúló összejöveteleken, néhány idősebb asszony felügyelete alatt a fiatalság vett részt. A fonóban munka és szórakozás különös elegye volt jelen: a fiatal lányok guzsallyal felszerelve érkeztek, és ténylegesen használták is (vagyis fontak), ugyanakkor bemutatták ének- és történetmondó tudásukat is. A fiatal férfiak, a legények azonban jobbra csak közönségnek jöttek: meghallgatták a régi és újabb dalokat, balladákat, meséket, és (olykor egy-egy lopott csókkal) kifejezték tetszésüket, de azért, ha mód nyílt rá, részt vettek a játékokban és tréfálkozásokban is. Ők szabadon ki- és bejáráshattak a szobába, s odabent is maguk kereshettek helyet maguknak, a lányokat ezzel szemben szigorú ülésrend kötötte. Az idősebbek az ajtó közelében, a fiatalabbak pedig beljebb telepedhettek le, s egész este nem is igen mozdulhattak onnan, társaságban érkeztek, és csakis így távozhattak. (Ősszel, pajtában vagy a szabadban, lobogó tűz mellett a tengerihántás vagy más néven kukoricafosztás kínált hasonló szórakozást.)

„A HANGOK HATALMA”

A zene áthatotta a társasélet minden körét. Zene szólt családi körben, társaságban és magányban. Polgári otthonokban, falusi udvarházakban és főúri palotákban. Kávéházakban, vendéglőkben, báltermekben, színházakban. Ünnepeken és rendezvényeken. Kertekben, parkokban, valamint a nagyobb városok utcáin és terein.

„Irtóztató riadás tölté el a színházat”

A számos világhíres vendégművész között minden bizonnyal Liszt Ferenc aratta a legnagyobb sikert Pesten. Első koncertjeire 1839. december 27-én és 29-én került sor. A közönséget már azzal megnyerte magának, hogy magyar nyelvű belépőjegyeket nyomtatott, és magyar ruhában lépett föl (meggyászín dolmányt, arany zsinórzatú kék nadrágot és sarkantyús kordováncsizmát viselt), játéka pedig mindenkit meghódított. De a tomboló lelkesedést a ráadás váltotta ki: „... újra és újra meg újra kitapsoltatt – jegyezte fel egy szemtanú – , s mozdulatai nem mutatának már többé köszönő hálát, hanem bizonyos törődési odaengedést; jó ideig mellé nyomott kezekkel mintegy leborulva hajlott az őtjörgő közönség elébe. S egyszerre fölegyenesedvén, élénken s majdnem szökve ült a zongora mellé, s két-három lelket rázó hangnyomat után a Rákóczi indulója emelkedék föl ujjai alól. És új riadás, de irtóztató riadás tölté el a színházat. Azt lehet várni, hogy az egész színház halomra török a végtelen tombolástól. Félben kelle hagynia, s megint fölkele a zongorától, s hajlongással viszonzá háláját. Lecsendesedvén a zaj, tovább játszá a Rákóczi-indulót, s mindvégig oly csend uralkodék, hogy egyetlenegy szusszanást sem lehet hallani – mintha mindenik lélekzetét visszatartaná, s kővé meredt volna.”

*Tyroler József: Liszt Ferenc
(Metszet. Der Ungar, 1846.
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár,
Budapest Gyűjtemény)*



A cigányzene

Vidéken általában a cigányok muzsikája jelentette a legfőbb zenei élményt – ők játszottak lakodalmakban, táncvigalmakban, nemesi kúriákban és falusi kocsmákban. De városi és fürdőhelyi parkokban, köztereken, vendéglőkben és éjszakai szerenádokon is gyakran zengtek hegedűik és cimbalmaik. Még legjobb együtteseikben is ritkaság volt a képzett, kottaismerő zenész (bár akadt köztük olyan, aki Bécsben, egyenesen Johann Straussnál tanult), de hallás után pontosan és ki-fejezésteljesen játszották el a bonyolultabb darabokat is. A nép dalait éppoly ihle-

tetten adták elő, mint a divatos népies műdalokat, amelyek egyre inkább teret követeltek maguknak a szalonokban és koncerttermekben. Sokak szerint azonban e művek (régiek és újak) igazi szépsége csak a cigánymuzsikuskok előadásában mutatkozott meg a maga teljességében. Hozzáértők szerint korábban is, ekkor is fontos szerepük volt a magyar zenei örökség fenntartásában, mások azt hangsúlyozták, hogy ők fejezik ki a leghívebben a magyar lélek változékonyságát, derűs és borongó, elmélázó és szilaj hangulatait. Megint mások úgy tartották, hogy a cigányok előadásmódjának legfőbb értéke a természetes hangzás, amely a „modern” előadóművészetből már hiányzik. A cigányzene mindenkire szól – szögezték le –: fiatalokhoz és öregekhez, előkelő és egyszerű emberekhez egyaránt. Nem egy példa volt rá, hogy úriemberek és cigányok alkalmilag együtt játszottak (így zenélt az ifjú Vahot Imre az eperjesi Zöldfa fogadó bandájával), és az is előfordult, hogy neves zenészek és zeneköltők cigánymuzsikussal léptek fel. Így mutatta be a pesti közönségnek Rózsavölgyi Márk az ország legjobbnak tartott cigányzenészeit: a Patikáros fivéreket, Károlyt, Imrét és Jánost; Egressy Béni pedig Nemzeti Zenetársaságot hozott létre, amely Párizsba is eljutott.



HAZAIT VAGY KÜLFÖLDIT?

A hazai ipar és kereskedelem fejletlenségéért sokan nemcsak a tőkeszegénységet, a képzettség hiányát, a vámrendszer bénító hatását, hanem a fogyasztási szokásokat és igényeket is kárhoztatták. Úgy vélték, a hazai iparnak mindenekelőtt piacot kell teremteni – itthon.

A Védegylet

A Habsburg Birodalmon belül kivite-
li és behozatali vámok bonyolult
rendszere volt érvényben, amely a kül-
kereskedelmi vámokkal és kiviteli tilal-
makkal együtt központi elképzelések
szerint támogatta vagy korlátozta a bi-
rodalom tartományainak és országai-
nak iparát, mezőgazdaságát, valamint –
ebből adódóan – kereskedelmét. Mind-
ez rendkívüli módon nehezítette a ma-
gyar gazdaság szerkezetének sokak által
olyannyira óhajtott átalakulását, s ezért
többen a teljes szabad kereskedelmi
rendszer bevezetését, de legalábbis a bi-
rodalmon belüli vámvonalak eltörlését
szorgalmazták. A nagy népszerűsége
jutott harmadik álláspont képviselői
a nemzeti iparfejlődés (mint a nemzeti
önállóság elérésének elsőrendű) érde-
keire hivatkozva védővámokat kívántak
bevezetni, vagyis jelentékeny vámokkal
nehezítették volna meg olyan külföldi
árucikkeknek a behozatalát, amelyek-
nek előállítására a magyar ipar is képes
volt vagy lehetett volna. Miután ezt az
elképzelést az ellenzék nem tudta az or-
szággyűlésen törvényi szintre emeltetni,
egyesületi téren kereste a megoldást, s
1844. október 6-án Pozsonyban gróf
Batthyány Kázmér elnökletével, Kos-
suth Lajos igazgatása mellett létrehozta
az Országos Védegyletet, amelynek tag-
jai arra kötelezték magukat, hogy hat
évig csakis hazai mesteremberekkel dol-
goztatnak, és – néhány meghatározott
kivételtől eltekintve – nem vásárolnak
olyan külföldi iparcikket, amelyből ha-
zai gyártmányút is lehet kapni.

A nemzeti érzelmű vásárlók és a honi áruk

Néhány hónap alatt ezek csatlakoztak a védegyleti mozgalomhoz: „országos
védegyleti tag” felirattal nemzeti színű „jelzőcédulát” kaptak, amelyet általá-
ban lakásuk bejáratára függesztettek ki. A jelen lenni nem tudókat az ellenzéki
sajtó szorgalmasan tudósította azokról a nagyszerű jelenetekről és pillanatokról,
amelyek a tagok összetartozás-érzését erősítették meg. A Védegylet nemtőiként
számon tartott Batthyány Lajosné és Károlyi Györgyné például Pozsonyból való
visszatérésükkor több ezer tömeg fogadta Pesten köszöntő beszéddel és fáklyás éj-
jeli zenével. A hazafias grófnők nem is okoztak csalódást rajongóiknak:
„Károlyiné elővezette palotája erkélyén három gyermekét, s megígérte, hogy azo-
kat a haza díszére fogja fölnevelni”, majd pedig nővérével, Batthyánynéval együtt
„honi kelméből” készült öltözetben jelent meg a Nemzeti Színház aznap esti elő-
adásán. A mozgalom sikerét különféle híradások tanúsították. Ezek szerint
Kopácsy hercegprímás a nagyszombati posztógyárban rendelte meg a papnöven-
dékek öltözkéhez szükséges szövetet, Zala vármegye elkötelezett hölgyközönsé-
ge a sümegi Ramasetter kékfestőüzeméből vásárolta ruháinak anyagát, az 1845.
január 15-én Pesten megrendezett védegyleti bál közönsége pedig magyar kel-
méből, magyar iparosok által készített „öltönyben” táncolt. Sorra létesültek
a gyárak, üzemek, gazdasági társulatok a védegyleti termékek előállítására, ame-
lyek mindegyikét „honi védjeggyel” látták el. Az egyik selyemgyár nemzeti színű
csíkozással védegyleti mellényeket készített, s sajátos értéküket azzal is növelte,
hogy a csíkokba a magyar címet és a „Védegylet” szót szövelte. Némii zavart okoz-
tak Szerelmey Miklós litográfus női batisztzsebkendői, amelyekre többek között
Deák, Bezerédj és Kossuth arcképét, valamint az ipar-, véd-, kereskedelmi és gaz-
dasági egyesület jelvényét nyomtatta, mert a (szakszerűtlen) mosás után a képeknek
nyoma sem maradt. De szándékos visszaélések és csalások is történtek: nemegye-
szer kerültek forgalomba hamis „honi” bélyegzővel jelölt áruk. Ha az ilyen esetek
hozzá is járultak a mozgalom kifulladásához, a legfőbb okot nem bennük keresték
és találták meg a kortársak, hanem a vásárlói keresletnek a nemzeti érzésre építő
(hosszú távú) korlátozhatatlanságában.



*Egy kitöltetlen „jelzőcédula” (Budapesti
Történelmi Múzeum, Kiscelli Múzeum, Térkép-,
Kézirat- és Nyomtatványtár)*



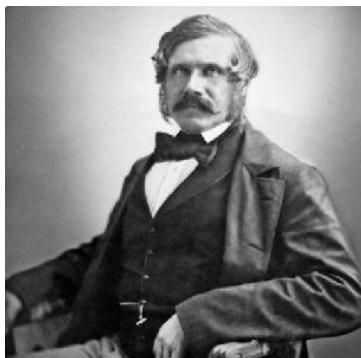
Ellenvetések és ellenérzések

Itthon és külföldön egyaránt sok ellenzője volt a Védegyletnek. Többen, mint például Széchenyi István is, kevéssé leplezett politikai mozgalmat láttak benne, egyszersmind korszerűtlennek, sőt gazdasági szempontból szükségtelennek tartották. Némelyek egyenesen a lejáratására törekedtek, s a legképtelenebb ferdítésektől sem riadtak vissza: az egyik német nyelvű vidéki lap közönsége például arról értesülhetett, hogy egy védegyleti uraság szerezcsen instát kívánt szerződtetni, de kikötötte, hogy a szerezcsen „honi” legyen. Az ilyesminek azután meg is lett a hatása: a *Der Ungar* című pesti német divatlap 1845 júliusában arról számolt be, hogy egy Párizsi utcai német cipészmeister az inasára mért ütlegeteket „Du Honi! Du did eglet” szidalmakkal tetézte.

Védegyleti
táncvigalom
1845-ben
(Budapesti
Történelmi
Múzeum,
Fővárosi Képtár)

„A kereskedelem még gyermekcipőben jár”

A külföldiek a törvényi szabályozás elégtelenségében és a kereskedői morálban látták a magyar áruk kivitelének legfőbb akadályát: „Amíg a jelenlegi törvények érvényben vannak, a külföldi kereskedőknek valóban nem tanácsos ugyanazzal a bizalommal lépni fel a magyar piacon, mint másutt – írta le honfitársai számára John Paget. – Sem a szerződés betartásához nem vehet igénybe törvényes eszközöket, sem adósságait nem tudja másként behajtani, csak nagy nehézségek és költségek árán, ismernie kell hát valamelyest az üzletfeleit, hogy azok jóhiszeműségébe és becsületébe vetett bizalmára támaszkodhassék a kereskedelmi törvények helyett. Bármennyire is kedvelem azonban a magyarokat, meg kell valljam, hogy többségükből hiányzik az a szigorú becsületesség, ami üzleti ügyekben feltétlenül szükséges: van sok igen tisztességes ember köztük, de én most a széles néptömegekről beszélek. Ha a külföldi kereskedő a benyújtott áruminta alapján megrendel egy bizonyos mennyiségű és minőségű bort, búzát vagy kendert a magyar termelőtől, nem lehet biztos benne, hogy nem savanyú bort, dohos búzát vagy szeméttel megnövelt súlyú kendert szállítanak majd neki. Ilyen dolgok ugyan megestek és megესnek majd újra, de előfordultak más országokban is, amikor a kereskedelem még gyermekcipőben járt.”



John Paget, a magyarrá vált angol utazó és kastélya Aranyosgýéresen.

John Paget 1835 farsangján Rómában megismerkedett a magas műveltségű Wesselényi Polixénával, Bánffy László báró feleségével, aki félresikerült házassága miatt utazott Itáliába.

A két fiatal hamarosan egymás társaságában járta be a római műemlékeket, de együtt látogattak el Nápolyba, Pompeiibe, Herculaneumba, Firenzébe, és együtt mászták meg a Vezúvot. Feltehetőleg az asszony hatására történt, hogy Paget 1835. júniusában William Sandford újságíró és Georg Edward Hering tájképfestő társaságában beutazta Magyarországot és Erdélyt. Itt összeismerkedett Wesselényi Miklóssal, és barátságot kötött Széchenyi Istvánnal. Utazásairól könyvet írt, ebben Polixéna is segítségére volt a helyi viszonyok ismeretével.

Miután 1836-ban Polixéna elvált férjétől, összeházasodtak Pagettel. A házaspár Párizsba, majd Angliába utazott. 1839. november végén tértek vissza Magyarországra, majd Kolozsvárra utaztak, ahol Paget házat vásárolt. Aranyosgyéresen birtokot vásárolt, ahol angol stílusú kis kastélyt építtetett, és 1843-ban odaköltöztek. Ezt követően a nyarakat a birtokon, a teleket Kolozsváron töltötték. Paget mintaszerű gazdálkodásba kezdett: lecsapoltatta a mocsaras réteket, a földművelésben új eljárásokat vezetett be, az állatállomány feljavításához Angliából hozatott fajtisza lovakat, szarvasmarhákat, sertéseket, szőlőt és gyümölcsfákat telepített. Munkáját anyagi siker kísérte, vagyona gyarapodásával Bihar és Heves megyében is vásárolt birtokokat. Tagja volt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságának, amely többek között régészettel is foglalkozott, ami Pagetnek is szívügye volt. Kolozsváron is foglalkoztatták a műemlékek, amelyekről több feljegyzést készített.

Az ország esze

Egy belvárosi átjáróház első emeletén csupán csak néhány szobát foglalt el a magyarországi (és voltaképpen az erdélyi) tudományosság legfőbb fóruma: az Akadémia. Alapítását 1825-ben kezdeményezte gróf Széchenyi István (egyszersmind tőkéit is megajánlott hozzá), s bár az országgyűlés két év után törvényt is hozott „a honi nyelv kiművelésére felállítandó Tudós Társaságról”, tényleges működését – hosszas előkészítés után – a nádor pártfogása és a király „legfőbb felügyelete mellett” csak 1830 novemberében kezdte meg. Anyagi alapjaira a nagyobb részt főrendiekből álló Igazgató Tanács felügyelt, amelynek elnöki és alelnöki posztját is két gróf: Teleki József és Széchenyi István töltötte be. E tanács nevezte ki az első rendes tagokat. Ha némelyek vitatták is a kiválasztás szempontjait, azt nem lehetett kétségbe vonni, hogy sem a születési, sem a hivatali rang nem játszott szerepet e 24 fős társaságban: egyetlen főrangú vagy főhivatalt viselő személy sem került közéjük. Ott voltak azonban az ország legnevesebb (nagyobb részt vidéken élő) költői és írói: a Kisfaludy fivérek, Sándor és Károly, Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi és Kazinczy. Az 1831. évi nagygyűlésen azután a tiszteleti, levelező és kültagokat is megválasztották, és ezzel a Tudós Társaság megkezdhetette tényleges munkáját. Fő feladatául (az alapító szándéknak megfelelően) nagy magyar szótár és nyelvtan készítését, egységes helyesírási elvek lefektetését, évkönyvek és *Tudománytár* címen folyóirat kiadását, pályázatok kiírását (és elbírálását) határozta el és vitte (évek, sőt évtizedek alatt) véghez. Legnagyobb teljesítménye mégsem a nyelvvédelemben, hanem abban állt, hogy tanácskozásaiban, bírálati bizottságaiban a tudomány önállóságát, önmaga fölötti döntési jogát nyilvánította ki. Amikor (mindjárt megalakulása után) hozzákerültek mindazon véleményezésre váró művek, amelyeket addig (jobb híján) sokszor a megyékhez nyújtottak be alkotóik, és amikor a magyar nyelvű színműirodalom éppúgy az ő kritikájuk által formálódott, mint javaslataik nyomán a műfordításoké, megkezdődött a magyar tudomány és értelmiség társadalmi tekintélyének általános elterjedése és megerősödése.



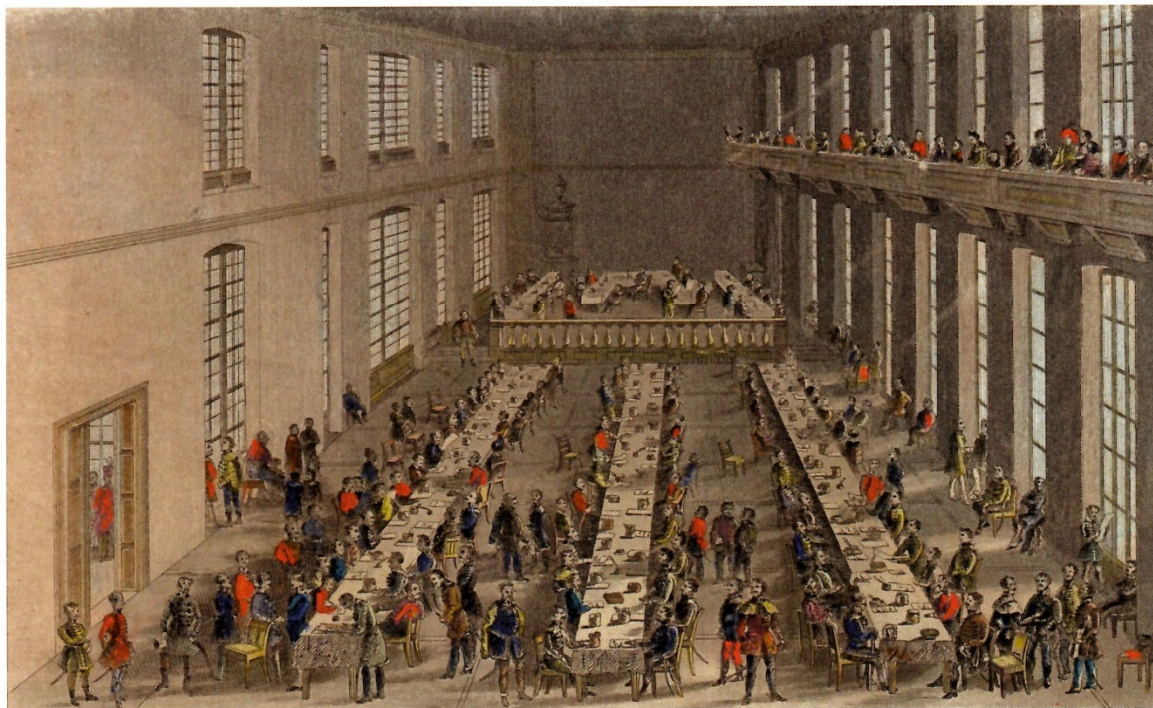
Johann Ender: „Borúra derű” – A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája (a derülő égbolt alatt a magyar nemzetet megszemélyesítő sasmadarat Hébé, az ifjúság istennője a tudomány és művészet italával táplálja) (Olajfestmény, Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény)

AZ ORSZÁGGYŰLÉS

Amikor 1825. szeptember 15-én József nádor 13 évi szünet után Pozsonyban megnyitotta az országgyűlést, sokan meglegéddel gondoltak arra, hogy a rendi politizálás legfőbb intézménye visszakérült régi jogaiba. S valóban: a királyok az elkövetkezendő huszonhárom évben hat országgyűlést hívtak össze, amelyek törvények sokaságát eredményezve csaknem kilenc éven át folytak, bizottságaik pedig a fennmaradó időben is az ország legsúlyosabb gazdasági, kulturális, közjogi és társadalmi problémáira megoldást kereső törvényjavaslatok (reformok) kidolgozásán fáradoztak.

Az üléstermek

Az országgyűléseket 1825 és 1848 között Pozsonyban tartották. Az előző század hetvenes éveiben országháznak átalakított épületben külön helyiségben ülésezett az alsó- és felsőtábla. Az alsótábla tágas termét sokszor több száz ember töltötte meg: a követek hosszú, zöldposztós asztaloknál ültek, mögöttük írnokaik, fiatal jogászok (jurátusok) és diákok álltak, a karzatokon pedig az érdeklődők, hölgyek és urak követték figyelemmel az eseményeket. A követek karddal az oldalukon, nemzeti díszöltözetben (többnyire annak egyszerűbb, fekete posztóból készült változatában) jelentek meg, a karzati közönség azonban utcai öltözkémben látogatta az üléseket. „A karzatok oly zsúfoltak – írta egyik jelentésében Mr. Blackwell, az angol külügyminiszter kiküldötte –, hogy ha valaki hátul van, semmit sem lát, és ha olyan szerencsétlen, hogy elől van, agyonnyomják a mögötte állók. (...) A hőség is elviselhetetlen mindkét táblán. Nem tudom elképzelni, hogyan bírják napról napra ilyen rosszul szellőztetett helyiségekben. Ha én magyar volnék, mondtam barátomnak, Szemerének, csak akkor egyeznék bele, hogy követ legyek, ha állandóan nyitva tartanák az ablakokat.” A hőség mellett általában a zaj is tekintélyes méreteket öltött. A követek és még inkább írnokaik (az úgynevezett országgyűlési ifjúság) időről időre hangot adtak lelkesülésüknek vagy nemtetszésüknek: kardcsörtetések és dobogások mellett erőteljes vivatok éppúgy felharsantak, mint „ordító zúgok”. A felsőtáblán ezzel szemben – külső érdeklődők hiányában – rendszerint csendben hangzottak el a felszólalások.



Az 1843-as átrendezésig ilyen volt az alsótábla ülésterme a pozsonyi országgyűlésen
(A. J. Groitsch: Az alsótábla ülésterme 1836-ban a pozsonyi országgyűlésen, színezett acélmetszet.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

A két tábla

Az országgyűlés, amelynek elnöke a nádor volt, mai szóhasználattal élve alsó- és felsőházból állt; akkor az alsó- és felső-, vagy követi, illetve főrendi tábla elnevezéseket használták. A kettő oszthatatlan egységet képezett: ennek értelmében tartották az időnkénti elegyes (együttes) üléseket, amelyeken az országgyűlés feliratot küldött a királynak, vagy királyi leiratot fogadott, illetve nádort vagy koronaőröket választott. A táblák a másik hozzájárulása nélkül nem hozhattak, nem magyarázhattak és nem törölhettek el törvényt. Indítványozási joga azonban csak az alsótáblának (másfelől pedig a királynak) volt. Az alsótáblára a vármegyék, a szabad királyi városok, az úgynevezett szabad kerületek, valamint a káptalanok képviselői érkeztek, akik a személynök vezetésével üléseztek.

A felsőtáblán saját jogon (azaz önmagát képviselve) minden nagykorú, vagyis 24 éven felüli főnemes megjelenhetett. Ha erre bármikor is sor került volna, az ülésteremben mintegy 700 báró, gróf és herceg szorongott volna 35 katolikus főpap és néhány ortodox püspök és a metropolita társaságában. Általában azonban csupán 150-200-an vettek részt közülük a nádor elnökletével zajló üléseken. Sok főrend állandó megbízottat küldött maga helyett az országgyűlés teljes időszakára, de ők (szavazati jog nélkül) csak az alsótáblán foglalhattak helyet. A felsőtábla tagjait, éppúgy, mint a vármegyéket (amelyeket követői képviseltek), a megvitatandó témákat és előterjesztéseket megemlítve vagy megnevezve királyi levél hívta meg az országgyűlésekre.



Wesselényi Miklós mint főrend csak a felsőtáblán emelkedhetett szolásra, a követek közötti „bizalmas tanácskozások” révén azonban nagy hatással volt az alsótáblai ülések menetére is (Ismeretlen festő: Wesselényi Miklós archépe, olajfestmény. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)



„A főrendi táblán csak két szabadelvű mágán akadt: Széchenyi és Wesselényi. Rajtuk, meg az elnök József nádor főhercegen kívül nem volt egyetlen tehetség sem. (...) Síralmas karikatúrája volt ez a felsőháznak” – állapította meg az 1830-as évek országgyűléseiről Kászonyi Dániel. A következő évtizedben azonban már számottevő erőt képviseltek a főrendi ellenzékiek is (A. J. Gmitch: A felsőtábla ülésterme 1836-ban a pozsonyi országgyűlésen, lavírozott tusrájz. Magyar Nemzeti Galéria)

Az országgyűlés menete

Az ügyek országgyűlési előkészítése az alsótábla kerületi ülésein történt. Az ország négy (két tiszai és két dunai) kerületre volt osztva, amelynek küldöttei az 1825–27-es országgyűlés döntése alapján együttesen üléseztek két helyben választott (vagyis nem előre kijelölt) elnök vezetésével. Így tehát szabadabb légkörben vitatták meg az ügyeket, alakították ki az állásfoglalásokat, fogalmazták meg a határozati javaslatokat, amelyet azután az alsótábla ülésének helybenhagyása után írásban, „üzenetként” küldtek el a felsőtáblához, ahol megtárgyalták, s ennek eredményeképpen elfogadták vagy visszaküldték. Mindkét táblán nyílt szavazással döntöttek, s ha döntéstük egybehangzóan igenlő volt, a javaslatot felterjesztették a királynak, aki (egészen vagy módosítással) helybenhagyta, illetve elvetette. Ha helybenhagyta, az ügy lezárult, s a feliratban hozzá eljuttatott törvényjavaslat megerősítésével törvénnyé vált.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSRŐL

„Századok gyakorlata és tapasztalata által be van bizonyítva, hogy az országgyűlések tartása az ország jólétének s boldogulásának legfőbb eszköze...” (1827. évi 5. törvénycikk)